

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Вишневецька С. В.
«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правознавство»

**Тема: «Правовий статус суб'єктів сімейного права та шляхи його
удосконалення в умовах євроінтеграції України»**

Виконавець: Хомченко Олена Володимирівна

Керівник: д.ю.н., професор кафедри господарського, повітряного та
космічного права
Тімуш Ірина Сергіївна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правознавство»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
С. В. Вишновецька
« ____ » _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Хомченко Олени Володимирівни

1. Тема роботи «Правовий статус суб'єктів сімейного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України» затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.
2. Термін виконання роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р. та з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: поняття та види суб'єктів права; система суб'єктів сімейного права; поняття та структурні елементи правового статусу суб'єктів сімейного права; правовий статус подружжя; правовий статус батьків та усиновлювачів; правовий статус дитини; європейські стандарти у сфері шлюбних відносин; європейські стандарти прав людини; шляхи та перспективи імплементації європейських стандартів сімейного права до правової системи України.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження, скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.12.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензію	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи роботи ____ д.ю.н., професор кафедри господарського, повітряного та космічного права _____ Тімуш Ірина Сергіївна

(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____ Хомченко Олена Володимирівна

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Правовий статус суб'єктів сімейного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України»: 92 сторінки, 119 використаних джерел.

СУБ'ЄКТ СІМЕЙНОГО ПРАВА; ПРАВОВИЙ СТАТУС; ПРАВА ДІТЕЙ; ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ; ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у процесі здійснення сімейних прав і обов'язків суб'єктами права.

Предметом дослідження є правовий статус суб'єктів сімейного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України.

Метою кваліфікаційної роботи є вироблення на основі порівняльного-правового аналізу чинного законодавства України та європейських стандартів висновків та пропозицій щодо вдосконалення національного сімейного законодавства та практики його застосування відповідно до вимог європейської інтеграції.

Методи дослідження: діалектичний метод, структурно-функціональний метод, порівняльно-правовий метод, формально-юридичний метод, метод логічного аналізу.

В результаті проведеного дослідження здійснено комплексне дослідження сучасного стану регулювання правового статусу суб'єктів сімейного права та шляхи його вдосконалення в умовах європейської інтеграції України.

Отримані висновки та пропозиції можуть бути використані у: науково-дослідницькій сфері – при подальшій розробці проблем, пов'язаних із правовим статусом у сфері сімейного права та зближенням правових систем; правотворчій сфері – для вдосконалення чинного законодавства України; навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право України» та «Порівняльне правознавство».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ЩОДО СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА.....	11
1.1. Поняття та види суб'єктів права	11
1.2. Система суб'єктів сімейного права.....	16
1.3. Поняття та структурні елементи правового статусу суб'єктів сімейного права	20
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОКРЕМИХ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ	28
2.1. Правовий статус подружжя	28
2.2. Правовий статус батьків та усиновлювачів	35
2.3. Правовий статус дитини.....	42
2.4. Правовий статус інших членів сім'ї та родичів	48
РОЗДІЛ 3. АДАПТАЦІЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....	52
3.1. Європейські стандарти у сфері шлюбних відносин	52
3.2. Європейські стандарти прав дитини.....	57
3.3. Особливості правового статусу батьків та усиновлювачів у європейському сімейному праві	60
3.4. Шляхи та перспективи імплементації європейських стандартів сімейного права до правової системи України	65
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку суспільства в умовах процесу глобалізації зумовлює трансформацію ключових соціальних інститутів, одним із яких є інститут сім'ї. Видозмінюються форми сімейного життя, з'являються нові форми позашлюбних стосунків, пом'якшується ставлення суспільства до колись неприйнятних соціальних явищ. Тенденції розвитку вітчизняного сімейного права супроводжуються знеціненням класичної моделі шлюбу, збільшенням кількості розлучень, спадом народжуваності, свідомою відмовою від батьківства та послабленням морально-етичних засад суспільства в цілому. На тлі пандемії та загальнодержавної фінансової кризи вочевидь збільшиться кількість сімейних спорів, а отже все більше суб'єктів сімейного права потребуватимуть ефективного захисту своїх прав та інтересів.

Сьогодні негайного вирішення потребують проблеми, пов'язані із забезпеченням та реальним дотриманням прав дітей, як найменш захищеної категорії населення. Незважаючи на імплементацію більшості міжнародно-правових документів з прав дитини, зростає рівень соціального сирітства в Україні. Активізуються громадські формування, які притримуються протилежно різних сімейних цінностей та знаходяться у постійному процесі боротьби. Недосконале визначення правового статусу суб'єктів сімейного права, яке не відповідає вимогам та потребам часу, спричиняє неоднакове застосування судами закону, створює юридичну невизначеність та прямо порушує принцип рівності перед законом.

Україна як повноцінний учасник системи міжнародних відносин повинна швидко пристосовуватися до стрімкого розвитку сімейних відносин та створювати ефективні механізми забезпечення прав учасників сімейних правовідносин. Проголошення курсу на інтеграцію до Європейського Союзу

вимагає розуміння європейських правових цінностей та традицій регулювання сімейних правовідносин.

У зв'язку з вищевикладеним доцільним є аналіз сучасного стану адаптації правового регулювання статусу суб'єктів сімейного права до міжнародних та європейських стандартів з метою приведення вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу.

Обрана тема кваліфікаційної роботи була предметом наукового дослідження багатьох науковців. Зокрема, загально-теоретичні засади дослідження суб'єкта права та його правового статусу були предметом дисертаційних досліджень С. І. Архіпова та І. С. Окунєва. Особливості суб'єктів сімейного права у своїх дисертаційних дослідженнях розглядали В. А. Ватрас та О. В. Косенко.

Сутність поняття, ознаки та структуру правового статусу досліджували Н. В. Ортинська, І. І. Литвин та А. В. Панчишин. Правову природу шлюбу висвітлила В. І. Резнікова, тоді як особисті немайнові та майнові права та обов'язки подружжя у своїх працях розглядали М. І. Байрачна, В. Ю. Євко, О. Ф. Яцина та А. О. Дутко. Проблемам здійснення та захисту особистих і майнових прав батьків та дітей присвячене дисертаційне дослідження Л. В. Красицької.

Загальне сімейне право та правовий статус суб'єктів сімейного права крізь призму європейських стандартів аналізували О. В. Єрохіна, М. О. Назаренко, О. С. Простибоженко та інші.

Незважаючи на закладення науковцями теоретичного підґрунтя у вивчені суб'єктів сімейного права, проблематика досліджень зазвичай обмежується лише одним конкретним суб'єктом сімейного права або елементом правового статусу такого суб'єкта. Натомість комплексне дослідження та системний аналіз шляхів вдосконалення наявних механізмів забезпечення та захисту прав суб'єктів сімейного права в умовах наближення до європейських стандартів залишається актуальним.

Мета і завдання виконання дипломної роботи. Метою кваліфікаційної роботи є вироблення на основі порівняльного аналізу чинного законодавства України, практики його реалізації та міжнародних і європейських стандартів теоретичних висновків та надання практичних пропозицій щодо вдосконалення національного сімейного законодавства й практики його застосування відповідно до вимог європейської інтеграції.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та розв'язання комплексу завдань:

- проаналізувати поняття та види суб'єктів права;
- узагальнити систему суб'єктів сімейного права;
- дослідити поняття та структурні елементи правового статусу суб'єктів сімейного права;
- проаналізувати правовий статус подружжя;
- охарактеризувати правовий статус батьків та усиновлювачів;
- визначити правовий статус дитини;
- дослідити правовий статус інших членів сім'ї та родичів;
- виявити європейські стандарти у сфері шлюбних відносин;
- визначити європейські стандарти прав дитини;
- розкрити особливості правового статусу батьків та усиновлювачів у європейському сімейному праві;
- обґрунтувати шляхи та перспективи імплементації європейських стандартів сімейного права до правової системи України.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у процесі здійснення сімейних прав і обов'язків суб'єктами права.

Предметом дослідження є правовий статус суб'єктів сімейного права та шляхи його удосконалення в умовах євроінтеграції України.

Методи дослідження. Методологічною основою дипломної роботи є сукупність сучасних методів наукового пізнання. Дослідження основних понять, які використовуються в роботі, виконані за допомогою діалектичного методу. Структурно-функціональний метод надав можливість дослідити

структуру правового статусу суб'єкта сімейного права. Послідовне використання порівняльно-правового методу дозволило проаналізувати зарубіжний досвід правового регулювання статусу суб'єктів сімейного права та рівень відповідності сімейного законодавства європейським стандартам. Формально-юридичний метод застосовано до аналізу змісту міжнародних та європейських правових актів, які містять стандарти прав та обов'язків суб'єктів сімейного права. Метод логічного аналізу було використано для формування висновків, рекомендацій та пропозицій вдосконалення вітчизняних нормативно-правових актів у галузі сімейного права з урахуванням європейських стандартів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в кваліфікаційній роботі здійснено системне дослідження сучасного стану регулювання правового статусу суб'єктів сімейного права в Україні, розкрито аспекти практичної реалізації прав та обов'язків суб'єктів сімейного права, здійснено аналіз міжнародних і європейських стандартів у галузі сімейного права та рівень відповідності вітчизняних нормативно-правових актів таким стандартам та сформульовано шляхи вдосконалення правового статусу суб'єктів сімейного права в умовах європейської інтеграції України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в кваліфікаційній роботі пропозиції і висновки можуть бути використані у: науково-дослідницькій сфері – при подальшій розробці теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із правовим статусом у сфері сімейного права та зближенням правових систем; правотворчій сфері – для вдосконалення чинного законодавства України відповідно до пріоритетного напрямку розвитку України – євроінтеграції; правозастосовній діяльності – для забезпечення прав, свобод та інтересів суб'єктів сімейного права; у навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право України» та «Порівняльне правознавство».

Апробація отриманих результатів. Результати дослідження, висвітлені у кваліфікаційній роботі, оприлюднені у тезах на тему: «Джерела

європейських стандартів в системі сімейних цінностей», опублікованих у матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції «Інтеграція юридичної науки і практики як основа сталого розвитку вітчизняного законодавства», що відбувалася 13-14 листопада 2020 року.

Публікації. Результати дослідження викладені у науковій статті «Відповідність правового статусу деяких суб'єктів сімейного права України міжнародним стандартам», яка подана до друку в «Юридичний науковий електронний журнал» № 8.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ЩОДО СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА

1.1. Поняття та види суб'єктів права

Досліджуючи смисловий зміст поняття «суб'єкт права», варто дослідити розуміння права в цілому. Оскільки право являє собою не конкретний предмет матеріального світу, воно має велику кількість значень, про точність та правильність якого стверджувати неможливо. В теорії існує велика кількість наукових поглядів на сутність, функції та соціальне призначення права, що зумовлює різноманітність підходів до його розуміння.

Як пише А. Б. Осипян, з точки зору науки право – це відображення істини у сфері соціального порядку та повсякденних взаємовідносинах людей; з точки зору моралі – відображення вищого блага, добра та справедливості у суспільстві, а з точки зору високого мистецтва – уявлення про образ «прекрасного» в поведінці людини та соціальних взаємовідносинах [1, с. 35].

Натомість В. С. Нерсисянц розглядає право з точки зору лібертарно-юридичної теорії праворозуміння як принцип формальної рівності, який полягає у єдності трьох характеристик – загальної рівної міри регуляції, свободи та справедливості. Такі компоненти принципу формальної рівності є трьома модусами єдиної субстанції та не існують один без одного. Загальна рівна міра, притаманна праву, є рівною мірою свободи та справедливості, тоді як свобода та справедливість неможливі без рівності [2, с. 4].

За Г. В. Мальцевим право – це спосіб соціального регулювання, який являє собою нормативно-регулятивну систему, що діє у тісному зв'язку з мораллю, релігією, етикою, політикою та іншими системами нормативного регулювання. Соціальне регулювання в даному контексті розуміється як суб'єктивний процес впорядкування соціальних відносин шляхом

підпорядкування їх визначеним правилам, тобто нормам [3, с. 78]. Таким чином, автор тлумачить право відповідно до нормативного підходу, де первинним елементом правової системи є правова норма.

Стрімкий розвиток суспільних відносин зумовлює постійне зміщення акцентів з однієї системи цінностей на іншу, тому варто звернути увагу на відносно новий підхід розуміння права – концепція людиноцентризму. Використання гуманістичних поглядів та філософсько-світоглядних категорій наблизила європейську традицію права до розуміння останнього як поєднання інтересів суб'єктів, шляхом утвердження ідеалів свободи, недопущення зловживань нею та справедливості. Тоді як забезпеченість права заходами державного примусу є другорядною характеристикою [4, С. 60-61].

Згідно з такою теорією первинним елементом системи права є не норма права, а правовий суб'єкт, а система права – це система суб'єктів та їх взаємозв'язків, де співіснують та взаємодіють між собою правові особи. Ані норма, ані правовідносини та інші елементи системи не можуть виступати в якості головного та керуючого компонента, а саме право не існує без суб'єкта, оскільки воно є його творінням. Правопорядок, правові норми, правові відносини виступає суб'єктом з зовнішньої сторони, а право є «власністю» такого суб'єкта [5, с. 8].

Тож, слід відзначити, що, враховуючи соціальне призначення, право є регулятором суспільних відносин, який реалізується через визначену систему приписів, однак з огляду на проблематику дослідження ми зосередимося на суб'єктному рівні правової системи.

В науковій літературі існує багато дефініцій терміну «суб'єкт права». Наприклад, М. Хаустова тлумачить його як ту особу, свідомістю та діяльністю якої створюється та діє право, при цьому в праві реалізуються ідеали та намагання цієї особи. Суб'єктами права з розуміння абстрактної правосуб'єктності щодо законодавства є усі фізичні особи з моменту народження. Людина є основним первинним суб'єктом права з особливою роллю у системі суб'єктів; реальним носієм природних та невідчужуваних

прав і свобод. Водночас, інші суб'єкти – це спільноти людей, що є за своєю сутністю похідним від людини утворенням. Якщо об'єднання та спільноти можуть бути визнаними чи невизнаними законом суб'єктами права, то індивід – є вихідною базою, неодмінною попередньою умовою для появи групових суб'єктів права [6, С. 35-37].

Сьогодні суб'єктами права визнаються людина та спільність людей, які є носіями сукупності прав та обов'язків і мають можливість їх реалізовувати. Спеціально-юридична категорія «суб'єкт права» існує лише в правовому полі, має певні галузеві особливості та різний зміст. Вона сприймається як багатозначне явище та може розглядатися як правова особа або правовий діяч, джерело правової активності (створення правових актів, вчинення юридичних дій тощо) [7, с. 89].

На думку С. І. Архіпова, суб'єкт права є багатоаспектним явищем, яке не зводиться до формальної правоздатності. Суб'єкт права може бути розглянутою: як правова особа; як правова воля; як єдність безлічі правових зв'язків, відносин; як цілісна система правових уявлень, почуттів, емоцій, переживань; як вища соціально-правова цінність, що визначає в праві інші цінності; як правове джерело будь-якої правової активності, який створює правові акти, вчиняє юридичні дії тощо. Безліч підходів до поняття суб'єкта права не виключає єдність цього поняття, яке автор визначає наступним чином: суб'єкт права є сукупністю укладених в спеціальну юридичну форму (в форму юридичної особи або індивіда) правових якостей людини [5, с. 7].

Традиційно в теорії держави і права термін «суб'єкт права» тлумачать як особу або організацію, за якими держава визнає здатність бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [8, с. 438].

Варто підкреслити, що, незважаючи, на різні дефініції науковців, більшість вчених головним суб'єктом права називають людину, яка має здатність вступати в певні правові відносини. У багатьох правових системах світу наявність правосуб'єктності є обов'язковою властивістю будь-якого суб'єкта права, тобто сутність цих понять ототожнюються. Правоздатність

визначають основним елементом правосуб'єктності, який полягає у здатності та необхідності особи бути суб'єктом права, тобто мати охоронювані законом інтереси, суб'єктивні права, юридичні обов'язки та інші складові статусу, що дають можливість особі функціонувати у правовому полі. Тісно пов'язаним із суб'єктом права є інститут правосуб'єктності, який за загальним правилом включає в себе елементи: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [9, с. 31].

Ознаками правоздатності, які відрізняють її від суб'єктивного права, є: 1) її невіддільність від особи; 2) незалежність від статі, віку, майнового стану та інших характеристик особи; 3) неможливість делегувати її іншим особами; 4) первинна, вихідна, є передумовою; 5) абстрактна [8, с. 443].

Дієздатність особи не слід розглядати як формальну, стабільну властивість юридичного об'єкта, яка після її виникнення залишається незмінною незалежно від її волі, прагнень та інших умов. Це складний правовий статус особи, який відображає постійно мінливу готовність виконувати різні функції суб'єкта права. З одного боку, дієздатність визначається чинним законодавством, з іншого – волею, свідомістю особи та іншими внутрішніми факторами. Вона завжди індивідуальна, оскільки виражає правовий статус особи. Теоретичний аналіз дає змогу трактувати дієздатність як готовність (здатність) особи з точки зору волі, свідомості, майнових та інших умов виконувати функції суб'єкта права [5, с. 11].

Деліктоздатність полягає у здатності особи нести юридичну відповідальність за вчинені нею правопорушення. У більшості випадків немає необхідності спеціально виділяти деліктоздатність щодо суб'єкта. Якщо особа володіє правосуб'єктністю, то водночас вона є деліктоздатною. Однак у цивільному праві особи у віці від 15 до 18 років можуть нести відповідальність, незважаючи на те, що ще не набули повної дієздатності. Окрім цього, правова категорія «деліктоздатність» має самостійне особливе значення у кримінальному праві [10, с. 147].

Щодо видів суб'єктів права, то С. С. Алексєєв класифікує їх на три групи: індивідуальні, колективні суб'єкти та громадські утворення [10, с. 148].

Натомість О. А. Паращевіна виділяє два основних види суб'єкта права – індивідуальні та колективні, де індивідуальні – це правосуб'єктні фізичні особи, а колективні – правові особи з колективною правовою формою організації, які набули правосуб'єктність з моменту визнання чи реєстрації [11, с. 655].

Більш загальноприйнятною для українського права є класифікація суб'єктів права, яку висвітлює О. Ф. Скакун: індивідуальні (громадяни, особи без громадянства, особи з подвійним громадянством та спеціальний суб'єкт – посадова особа); колективні (державні органи, установи та організації; комерційні організації; релігійна організації; громадські об'єднання); держава та її територіальні структурні одиниці; соціальні спільноти (народ, нація тощо) [12, с. 421].

Індивідуальними суб'єктами є фізичні особи, які в сучасному розумінні ототожнюються з людиною, яка має правоздатність та дієздатність. Слід зауважити, що колективними суб'єктами права можуть бути лише постійні, стійкі утворення з внутрішньою організацією, спільною метою та волею. Загальними ознаками юридичних осіб як колективних суб'єктів називають: володіння відокремленим майном; відповідальність таким майном за зобов'язаннями; можливість набувати та здійснювати майнові та особисті немайнові права тощо [8, с. 440].

Варто додати, що поділ суб'єктів права сьогодні доповнився ще одним критерієм – типовість. Наприклад, усі вищезазначені суб'єкти права визнані звичайними та типовими. Тоді як нетиповим визначають, наприклад, ембріон людини, правовий статус якого залишається одним із найбільш дискусійним у праві. У рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Vo v. France» («Во проти Франції») від 2003 року вказано, що за відсутності європейського консенсусу науково-правового визначення моменту виникнення права на життя, держава повинна визначати правовий статус

ембріону самостійно. Чинне законодавство України не визнає ембріон суб'єктом права та не наділяє його правосуб'єктністю [13].

Таким чином, термін «суб'єкт права» слід розуміти як особу, яка визнана правом такою, що може бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Важливу роль при вивченні суб'єкта права відіграє інститут правосуб'єктності, який складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності – елементів, які певною мірою характеризують суб'єкт права в залежності від визначених законом умов. Щодо видового поділу суб'єктів права, то варто виділяти індивідуальні суб'єкти права; колективні суб'єкти права; державу та її територіальні одиниці; соціальні спільноти.

1.2. Система суб'єктів сімейного права

Особливості суб'єкта сімейного права визначаються специфікою галузі сімейного права, її сутністю. Сімейне право являє собою сукупність, систему правових норм, які регулюють сімейні відносини. Тобто предметом сімейного права є шлюбні відносини, майнові та особисто немайнові відносини між членами сім'ї, майнові та особисто немайнові відносини між іншими родичами тощо [8, с. 396].

Вихідними засадами та ідеями сучасного сімейного права визначають:

- 1) державну охорону материнства, батьківства та сім'ї;
- 2) недопустимість державного та будь-якого іншого свавільного втручання у сімейне життя;
- 3) рівність учасників сімейних правовідносин;
- 4) пріоритет сімейного виховання;
- 5) пріоритет захисту прав та інтересів дітей і непрацездатних членів сім'ї [14, С. 10-11].

В. М. Чернега доповнює даний перелік експліцитними принципами – компромісне врегулювання сімейних правовідносин, недискримінацію суб'єктів сімейного права, гендерний баланс у сімейних відносинах, розумність, добросовісність, справедливість та відповідність суспільним моральним принципами, та імпліцитними – добровільність укладення шлюбу,

моногамія, свобода розірвання шлюбу, матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують такої допомоги тощо [15, с. 46].

В свою чергу Меджул М. В. поділяє принципи сімейного права за критерієм нормативно-правової визначеності: абсолютно-визначені (принцип материнства, принцип батьківства, принцип рівності учасників сімейних правовідносин тощо), відносно-визначені (принцип взаємної матеріальної підтримки учасниками сімейних правовідносин, принцип свободи розірвання шлюбу тощо) та невизначені законодавством (пропорційності, гуманності тощо) [16, с. 401].

Концепт приватного права, який визначає характерні ознаки сімейного права також, полягає у тому, що приватне право:

- базується на визнанні особи як самостійної цінності: людина є метою, а не засобом права;
- ставить на чільне місце приватний інтерес;
- регулює відносини між приватними особами, забезпечуючи кожній «суверенітет»;
- передбачає вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їх прав та свобод;
- допускає широке використання договірної форми врегулювання відносин;
- містить переважно диспозитивні норми [17, с. 13].

Щодо поняття суб'єкта сімейного права виникають певні дискусії. Сьогодні в юридичній літературі терміни «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» використовуються як синоніми.

Натомість, О. В. Косенко стверджує, що правова форма діяльності суб'єкта в сімейних правовідносинах передбачає його правосуб'єктність, характерну для конкретних правовідносин. Тобто правосуб'єктність, достатня для правової форми діяльності в одному виді сімейних правовідносин, може бути недостатня в іншому. Наприклад, закріплення батьківських прав та обов'язків у галузевому нормативно-правовому акті є створенням галузевої

правосуб'єктності суб'єкта права (будь-якого громадянина) як теоретичної можливості стати суб'єктом сімейних правовідносин. Однак, невідомо чи буде вона реалізована таким суб'єктом. Виходячи з такої позиції, автор робить висновок, що кожна фізична особа має постійний статус суб'єкта сімейного права, адже галузева правосуб'єктність – статична, однак вона не передбачає реалізацію прав або обов'язків, а полягає у наданні безумовної можливості реалізувати такі права або обов'язки [18, С. 9-10].

Схожу позицію розділяє Т. О. Санжарук, стверджуючи, що тотожність вищезгаданих понять заперечуються юридичною практикою правозастосування, оскільки беручи участь у правовідносинах конкретної галузі права, суб'єкт права реалізує лише певну частину своїх прав та обов'язків. «Суб'єкт правовідносин», на думку автора, є похідним поняттям від поняття «суб'єкт права», тому його варто розглядати як більш вузьку форму визначення, оскільки носієм прав і обов'язків не обов'язково повинен бути учасник конкретного, індивідуалізованого правовідношення [19, с. 92].

Суб'єктом сімейного права варто визначати особу, яка визнана правом такою, що може бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у галузі сімейного права. Тоді як суб'єктами сімейних правовідносин є особи, які наділені сімейними правами та обов'язками. Оскільки наше дослідження спрямоване на теоретичне осмислення правового статусу суб'єктів сімейного права, розділення даних понять є недоцільним.

Однак, більш поширеною є думка, відповідно до якої норми загальної теорії держави і права не розмежовують окремо суб'єкта права та суб'єкта окремих правовідносин [20, с. 70].

Виходячи зі ст. 2 Сімейного кодексу України (далі – СК України) , учасниками (суб'єктами) сімейних відносин є подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені, баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерка та пасинок [21].

Видами сімейних правовідносин є:

1) внутрішні правовідносини між членами сім'ї (наприклад, відносини між подружжям, які проживають однією сім'єю, мають спільний побут та взаємні права та обов'язки);

2) зовнішні сімейні правовідносини (наприклад, аліментні відносини, правовідносини між внуками та бабою і дідом, що не проживають разом, тощо) [14, с. 18].

Традиційно суб'єктами сімейних правовідносин визначають виключно фізичних осіб – людей, тоді як юридичні особи та колективні суб'єкти права в цілому не можуть бути учасниками таких відносин. Однак, на думку А. А. Серебрякової, перелік суб'єктів сімейного права варто розширити, додаючи до нього органи опіки і піклування з огляду на функції, які входять до їх компетенції. Такими функціями є виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування; ведення обліку дітей, позбавлених батьківського піклування; вибір форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування тощо [22, С. 39-40].

Натомість ми не можемо погодитися з такою думкою, оскільки вважаємо, що такі відносини носять адміністративно-правовий, а не сімейний характер. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 роз'яснює, що органами опіки та піклування в Україні є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, які здійснюють діяльність із соціального захисту дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах (забезпечення їх права на виховання у сім'ї, надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей тощо) [23].

Адміністративно-правові відносини – це урегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, які складаються у сфері державного

управління та охорони публічного правопорядку, один з учасників (або усі) яких є суб'єктами владних повноважень [24, с. 21].

Оскільки нормативно-правові акти у галузі сімейного права містять норми щодо суб'єктів владних повноважень, В. А. Ватрас пропонує запровадити щодо них термін «суб'єкти комплексних відносин, що регулюються сімейним законодавством». Даний термін може вживатися поряд із терміном «суб'єкти сімейних правовідносин», пояснює зв'язок таких суб'єктів між собою та водночас відмежовує їх один від одного [25, с. 7].

Отже, термін «суб'єкт сімейного права» слід трактувати як особу, яка визнана правом такою, що може бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у галузі сімейного права.

У межах нашого дослідження ми ототожнюємо поняття «суб'єкт сімейного права» та «суб'єкт сімейних правовідносин», де останній позначає осіб, що наділені сімейними правами та обов'язками. Зважаючи на встановлений законом перелік учасників сімейних відносин, систему суб'єктів сімейного права складають фізичні особи, які перебувають у шлюбі (подружжя); фізичні особи, які перебувають у відносинах батьків та дітей; фізичні особи, які перебувають у відносинах усиновлення (усиновлювач, усиновлений); фізичні особи, які перебувають у відносинах опіки та піклування (опікун, піклувальник та дитина, над якою встановлено опіку, піклування); прийомні батьки та прийомні діти; патронатний вихователь та дитина, влаштована у сім'ю патронатного вихователя; батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу та вихованці дитячого будинку сімейного типу; інші члени сім'ї та родичі.

1.3. Поняття та структурні елементи правового статусу суб'єктів сімейного права

Термін «правовий статус» досить широко використовується у науковому вимірі, однак як в юридичній літературі, так і законотворчій практиці його

однозначне розуміння відсутнє. Латинський термін status означає становище або положення. Виходячи з даного визначення, в літературі під правовим статусом суб'єктів права зазвичай розуміють правове становище такого суб'єкта, яке характеризується комплексною системою юридичних прав та обов'язків [26, с. 44].

За І. С. Окунєвим правовий статус – це елемент соціального статусу суб'єкта права, який визначає правове становище цього суб'єкта щодо інших суб'єктів права і характеризується певними ознаками: офіційно визнається державою, формально визначений, обумовлений існуючою системою суспільних відносин, системний та статичний. Відповідно до видового розподілу правового статусу, сімейно-правовий статус є індивідуальним, приватно-правовим та має галузеву належність [27, с. 17].

На нашу думку, погодитися з таким визначенням у частині статичності правового статусу не можна, оскільки розвиток суспільних відносин є доволі активним, що потребує змін правового статусу, тому його варто визначати динамічною категорією.

Звертаючись до поняття «правовий статус», Н. В. Ортинська визначає, що це одна із найбільш важливих політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана із соціально-класовою структурою суспільства, рівнем законності та демократії, природою людини [28, с. 31].

Натомість, І. І. Литвин стверджує, що правовий статус – це вид соціального, який визначає становище суб'єкта у соціальній системі лише в тій частині, яка регулюється правом. Завдяки правовому статусу особа включається до системи правовідносин, а її роль у цій системі визначається правами, обов'язками та іншими юридично значущими властивостями та ознаками суб'єкта [29, с. 21].

Ми погоджуємося з вищезазначеними тлумаченнями поняття «правовий статус», однак найбільш сприйнятливим для розуміння вважаємо дефініцію, яку надає М. Ю. Кузнєцова. Авторка визначає правовий статус як

комплексне та інтегративне поняття, систему, що об'єднує права, свободи, законні інтереси та обов'язки суб'єкта права [30, с. 168].

Таким чином, правовий статус особи варто розглядати як правовий інститут, який відображає взаємозв'язок особи з державою та полягає у юридичному закріпленні її прав, свобод та обов'язків.

Джерелами регулювання правового статусу суб'єктів сімейного права слід визначити:

1) Конституція України, яка визначає загальний правовий статус людини і громадянина [31];

2) Сімейний кодекс України – основний кодифікований нормативно-правовий акт, який встановлює сімейно-правовий статус людини і громадянина, зокрема правовий статус подружжя, батьків, дітей, усиновлювачів та інших членів сім'ї та родичів [21];

3) Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), який, виходячи зі ст. 8 СК України, регулює правовий статус суб'єктів сімейного права субсидіарно до СК України. Кодекс регулює відносини щодо встановлення опіки та піклування, укладення, зміни або розірвання сімейних договорів тощо [32];

4) закони та підзаконні нормативні акти. Зокрема, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, Закон України «Про допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року № 2811-XII, Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб» від 26 листопада 1993 року № 146, Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року № 866 тощо.

5) міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України;

6) договір. Незважаючи на те, що договір не є нормативно-правовим актом, він є обов'язковим до виконання сторін. Наприклад, між подружжям можуть укладатися договори про порядок користування майном, яке належить

їм на праві сумісної власності, про надання утримання, про розмір та сплату аліментів на дітей тощо [33, с. 29].

7) аналогія закону та аналогія права (ст. 10 СК України). Умовами застосування аналогії закону є: існування сімейних відносин, які належать до предмету сімейного права, однак законодавство не містить правил їхньої регламентації; відсутність договору сторін, який регулює зазначені відносини; наявність закону, який регулює подібні відносини; застосування такого закону не суперечить змісту таких правовідносин. Натомість, аналогія права має місце тоді, коли відносини не врегульовані ані законодавством, ані договором, тоді як немає іншого правового акту, який регулює подібні відносини. Аналогія права полягає у визначенні прав та обов'язків учасників сімейних правовідносин, виходячи із загальних засад і змісту сімейного законодавства [33, С. 33-34].

8) звичай. Згідно зі ст. 11 СК України під час вирішення сімейних спорів суд за заявою заінтересованої сторони може враховувати місцевий звичай, звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам законодавства та моральним засадам суспільства.

Правовий статус варто розглянути як систему певних складових, яка має свою структуру та взаємозв'язок елементів.

Зокрема, Н. В. Ортинська визначає такі складові правового статусу: права та обов'язки як базові елементи; громадянство, правосуб'єктність та принципи правового статусу як елементи, які створюють передумови для цілковитої реалізації даних прав та обов'язків; гарантії прав та відповідальність за правопорушення як додаткові елементи [28, с. 29].

Тоді як А. В. Панчишин до структури правового статусу відносить правові норми, основні права, свободи, законні інтереси, обов'язки, правосуб'єктність, правові принципи, громадянство, гарантії прав і свобод, юридична відповідальність, правовідносини статусного типу [34, с. 96].

На нашу думку, вищевказані науковцями складові правового статусу мають безумовно важливе значення, але деякі з них, наприклад, правові

принципи, варто віднести до ознак, характеристик, а не частин правового статусу. Ми погоджуємося з позицією І. С. Окунева, відповідно до якої основними елементами юридичної конструкції правового статусу є: правосуб'єктність; система прав, обов'язків та законних інтересів; система гарантій прав, обов'язків та законних інтересів; юридична відповідальність [27, с. 17].

Розглянемо деякі елементи правового статусу суб'єкта сімейного права більш детально.

Сімейне право, на відміну від цивільного, не містить чіткого поняття правоздатності. Водночас, категорія правоздатності однакова для різних галузей права, незалежно від того, чи це прямо зазначено в правовій нормі. Але у кожній галузі права зазначена категорія права має своє специфічне значення. Можна говорити про цивільну, сімейну, конституційну та інші правоздатності. Закономірно, як і цивільно-правова правоздатність, правоздатність у сімейному праві виникає з моменту народження та розширюється з віком [35, с. 153].

Щодо повної дієздатності у сімейному праві, слід знову звернутися до цивільного права та вказати, що така дієздатність виникає з вісімнадцяти років. Хоча це правило містить винятки, наприклад, зниження шлюбного віку (ч. 2 ст. 23 СК України, ч. 2 ст. 34 ЦК України). У випадку розірвання шлюбу, набута раніше повна дієздатність, зберігається за особою до досягнення повноліття. Часткова сімейна дієздатність може наставати: 1) з 7 років (наприклад, за ч. 2 ст. 148 СК України); 2) з 10 років (за ч. 2 ст. 160 СК України); з 14 років (наприклад, ч. 1 ст. 18 СК України, ч. 4 ст. 152 СК України).

Особа може бути визнана обмежено дієздатною за підстав, регламентованих ст. 36 ЦК України – у випадках наявності в особи психічного розладу, що істотно впливає на її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними, зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами тощо. Такі особи не можуть в повній мірі розпоряджатися своїми правами та обов'язками,

наприклад, не можуть бути усиновлювачами (ст. 212 СК України). Окрім цього, особа може втратити сімейну дієздатність внаслідок визнання її судом недієздатною за ст. 39 ЦК України (у випадку наявності хронічного, стійкого психічного розладу, за якого особа не здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними). Це є підставою для визнання недійсності шлюбу (ст. 39 СК України), а така особа не може бути усиновлювачем (ст. 212 СК України), опікуном та піклувальником (ст. 244 СК України).

Такий елемент правосуб'єктності деліктоздатність нерозривно пов'язаний із категорією «юридична відповідальність». Заходами сімейно-правової відповідальності І. Єфремова називає «невигідні покладення особистого, майнового або організаційного характеру, які спрямовані на припинення сімейного правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин, що застосовуються у судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, та тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки, визначені законом» [36, с. 22]. Такими заходами є позбавлення батьківських прав, визнання шлюбу недійсним, позбавлення права на рівну частку при поділі майна одного з подружжя, позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, стягнення пені за прострочення сплати аліментів тощо.

Виходячи із переліку заходів сімейно-правової відповідальності можемо стверджувати, що деліктоздатність суб'єкта сімейного права настає із 18 років та залежить від конкретного виду правовідносин, учасником яких є такий суб'єкт. Однак відповідальність в сімейному праві є досить широким поняттям і передбачає, окрім вищезгаданих заходів, цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Наприклад, до заходів цивільної відповідальності у сфері сімейного права належать усунення від спадкування батьки дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав; батьки або усиновлювачі та повнолітні діти або усиновлені, які ухилялися від утримання спадкодавця (ст. 1224 ЦК України) [32]. Кримінальна відповідальність у сфері

сімейних правовідносин передбачена ст. 167 Кримінального кодексу України «Зловживання опікунськими правами», де використання опіки (піклування) з корисливою метою, що шкодить підопічному карається або штрафом, або обмеженням волі, або позбавленням волі [37].

Щодо інших елементів правового статусу суб'єкта права, то суб'єктивне право тлумачать як вид і міру можливої поведінки особи. Реалізація суб'єктивного права здебільшого можлива лише тоді, коли з'являється інтерес. Воно є загальним видом поведінки, юридичним засобом задоволення потреб та залежить від особистого бажання індивіда. Свободи особи – це нормативно закріплені можливості, які порівняно із суб'єктивним правом мають певні особливості. Держава, виокремлюючи свободи людини і громадянина, акцентує увагу на ролі та значенні людини у певній сфері суспільних відносин. Якщо суб'єктивні права відображають міру можливої поведінки особи, то свободи визначають межі можливості втручання держави у життя особи [34, с. 96].

Законними інтересами позначають юридично значимі претензії, соціальні блага, що не охоплюються змістом суб'єктивних прав та свобод особи. Вони захищені державою в такому ж обсязі, як і попередні елементи правового статусу, однак їх зміст прямо не визначається з боку законодавця [8, с. 80].

Інтерес у сімейному праві спонукає до виникнення, зміни й припинення сімейних правовідносин; не обов'язково зафіксований писаним правом; відрізняється об'єктивним характером; індивідуалізований; існує в межах сімейних відносин; добровільна реалізація; має охорону сімейним законодавством [16, с. 351].

Нерозривно пов'язаними із суб'єктивними правами є юридичні обов'язки. За загальним правилом обов'язки розуміють як тип та міру належної, правильної поведінки людини.

Здійснення обов'язків суб'єктами правовідносин може мати різні форми. У сімейному праві здебільшого шляхом здійснення активних заходів,

наприклад, батьки повинні виховувати та утримувати свою дитину, патронатний вихователь зобов'язаний забезпечувати дітей житловим приміщенням, одягом та продуктами харчування та створити умови для їх навчання та розвитку. У деяких випадках, навпаки, виконання сімейних обов'язків вимагає утримання від активних дій. Наприклад, законний опікун не має права втручатися у спілкування дитини з батьками та іншими родичами. Учасники сімейних відносин виконують свої обов'язки безпосередньо, адже вони тісно пов'язані з особою та не можуть бути перекладені. Винятком із цього правила є лише ті випадки, які ми згадували вище, зокрема, визнання особи недієздатною у судовому порядку [14, с. 21].

Таким чином, правовий статус слід розглядати як офіційно визнаний правовий інститут, який відображає взаємозв'язок особи з державою та полягає у юридичному закріпленні її прав, свобод та обов'язків. Структура правового статусу суб'єкта сімейного права включає в себе взаємопов'язані елементи: правосуб'єктність; суб'єктивні права, свободи та законні інтереси; юридичні обов'язки; юридична відповідальність. Характерною особливістю статусу суб'єкта сімейного права є його регулювання не лише Основним законом та галузевим законодавством, а й нормами цивільного права, договором, аналогією права, аналогією закону, звичаєм тощо.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОКРЕМИХ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

2.1. Правовий статус подружжя

Правовому положенню подружжя в Україні присвячено Розділ II Сімейного кодексу «Шлюб. Права та обов'язки подружжя». Згідно зі статтею 21 СК України шлюбом визначається сімейний союз жінки та чоловіка, який зареєстровано в органі державної реєстрації актів цивільного стану [21].

Незважаючи на чітке визначення законодавцем терміну «шлюб», в юридичній літературі тривають дискусію щодо дефініції. І. А. Бірюков розуміє шлюб як «духовно-правовий стан життя жінки та чоловіка, започаткований державною реєстрацією їх погодженого, добровільного, належним чином оформленого волевиявлення про створення сім'ї і прийняття на себе прав і обов'язків подружжя» [38, с. 138].

В. І. Резнікова апелює до емоційного аспекту та акцентує увагу на тому, що шлюб заснований на взаємній любові та спрямований на досягнення головної мети – створення сім'ї [39, с. 92].

Погодитися з таким підходом важко. Шлюб являє собою сімейний союз відповідно до чинного законодавства. Тобто створення сім'ї не може бути метою шлюбу, оскільки факт укладення шлюбу автоматично означає створення сім'ї. Категорії «духовний стан» та «взаємна любов» є абстрактними та не мають жодного юридичного значення.

Визначення шлюбу з точки зору права повинно відповідати юридичним властивостям цього інституту, а саме:

- 1) шлюб являє собою юридичний стан, виникає внаслідок державної реєстрації у порядку визначеному законом;
- 2) укладається між чоловіком та жінкою;

- 3) вимагає досягнення шлюбного віку;
- 4) є добровільним;
- 5) є підставою виникнення прав та обов'язків, тобто правового статусу, подружжя.

Шлюб є не договором або угодою, а рівноправним союзом жінки і чоловіка, які користуються рівними особистими немайновими та майновими правами, та укладається у певній формі, встановленій державою.

Майновими правами чоловіка та дружини в Україні є право особистої приватної власності, право спільної сумісної власності подружжя та право одного з подружжя на утримання. Такі права кореспондують юридичним обов'язкам подружжя, зокрема, обов'язок чоловіка та дружини матеріально підтримувати один одного (ст. 75 СК України). Здійснення дружиною та чоловіком права особистої власності породжує обов'язки одного із подружжя-власника майна: 1) визначати режим володіння та користування таким майном з врахуванням інтересів сім'ї, в першу чергу – дітей; 2) враховувати інтереси дитини та інших членів сім'ї, які на законних підставах мають право користуватися таким майном (ст. 59 СК України) [21].

У випадку порушення один із подружжя певних зобов'язань, він відповідатиме лише своєю часткою у праві спільної сумісної власності. Виключно ті борги, що виникли під час шлюбу, можуть розглядатися як частина спільного сумісного майна у тих випадках, коли сторонами зобов'язання виступили обидва подружжя, тобто вони спільно уклали договір або договір було укладено хоча б і одним із подружжя, але майно, набуте на його підставі, використане в інтересах сім'ї [40, с. 97].

Право спільної сумісної власності подружжя, передбачене Главою 8 СК України, не врегульоване в частині поділу об'єктів інтелектуальної власності. На думку В. Ю. Євко, майнові права інтелектуальної власності не можуть розглядатись як майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Тому первісні майнові права інтелектуальної власності одного з подружжя не підлягають поділу в разі розірвання шлюбу. Матеріальна форма

втілення результату інтелектуальної та творчої діяльності, може бути річчю, яка, на відміну від майнових прав на такий об'єкт, може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Доходи, які один із подружжя отримує під реалізації інтелектуальної власності, повинні належати тому з подружжя, кому належать первісні права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, відповідно до ст. 58 СК України [41, с. 117].

Відповідно до ч. 3 ст. 368 ЦК України та ч. 1 ст. 60 СК України «майно, придбане подружжям за час шлюбу, вважається їх спільною сумісною власністю, якщо інше не передбачено договором або законом».

За ст. 61 СК України об'єктом права спільної сумісної власності подружжя будь-яке майно за винятком виключеного з цивільного обороту. Тому на сьогодні інтелектуальна власність автоматично визначається спільною сумісною власністю подружжя. Питання, коли об'єкт інтелектуальної власності створений до вступу особи в шлюб, однак реалізований під час шлюбу, вимагає правового регулювання.

Особисті немайнові права та обов'язки в сімейному праві мають доволі детальне правове регулювання, оскільки мають першочергове значення у сімейних відносинах. Відповідно до джерел правового статусу подружжя, зокрема СК України, особистими немайновими правами подружжя визначають: право на батьківство та материнство, право на виховання дитини, право чоловіка та дружини на повагу до своєї індивідуальності (звичок та вподобань), право дружини та чоловіка на фізичний і духовний розвиток, право на зміну прізвища тощо [21].

М. І. Байрачна пропонує поділ особистих немайнових прав подружжя на основні та факультативні. Основними визнаються такі особисті немайнові права подружжя, які визначені у законодавстві та характерні для усіх подружжя – право на спільне вирішення питань, які стосуються сімейного життя; право на зміну прізвища тощо. Факультативними визначаються особисті немайнові права, які подружжя може здійснювати за певних життєвих обставин – право на використання допоміжних репродуктивних технологій [40, с. 146].

Особисті немайнові права подружжя, на відміну від майнових, не мають економічного змісту. Вони тісно пов'язані з особистістю кожного з подружжя, невіддільні від них і не можуть бути відчужені. Для реалізації немайнових прав подружжя не має значення факт окремого або спільного проживання подружжя, вони не можуть бути припинені або змінені угодою між подружжям, не можуть бути предметом шлюбного договору. Це забезпечує суворе дотримання основного принципу рівності між подружжям у сім'ї та виключає можливість прийняття рішень, що порушують права та гідність одного з подружжя [40, с. 43].

Особисте немайнове право дружини на материнство є її правомочністю щодо вибору поведінки мати дитину або відмовитися від материнства. Елементами права на материнство є: право на вагітність (природнім шляхом або за допомогою репродуктивних технологій), забезпечення охорони здоров'я жінки під час пологів, право не народжувати, в тому числі право на переривання вагітності, право на соціальні гарантії після народження дитини. Інакше кажучи, дружина має можливість вільно приймати рішення щодо реалізації репродуктивної функції [42, С. 192-193].

На сьогодні в Україні спостерігається тенденція збільшення кількості домашніх пологів. Законодавство забороняє лікарям приймати пологи у породіллі поза межами медичного закладу. Це сприяє такому явищу як залучення майбутніми батьками «доул» – жінок, які не мають медичної освіти, однак самі народжували вдома та надають послуги консультування з цього питання. Слід зазначити, що така тенденція має більше недоліків, ніж переваг. В першу чергу це ризики ускладнень під час пологів, які можуть спричинити смерть новонародженої дитини та породіллі. Тоді як будь-які некваліфіковані помічники взагалі не несуть відповідальність за свої дії з допомоги під час пологів. Вбачається доцільним створення відповідного правового регулювання, яке дозволить жінці безпечно реалізувати своє право на приватне життя, яке включає право вибору на місце пологів. «Пологи вдома» є поширеним явищем закордоном, однак його здійснюють на законних

підставах ліцензовані акушери та медичні працівники, які мають змогу якнайшвидше надати жінці медичну допомогу.

Найбільш гострим питанням світового масштабу, яке тісно пов'язане із правом на материнство, є право на штучне переривання вагітності. Дане питання має як правове, так і велике соціальне значення, оскільки пов'язане з основоположним правом людини на життя. В Україні ст. 281 ЦК України дозволено штучне переривання вагітності: 1) за бажанням жінки, якщо вагітність не перевищує 12 тижнів; 2) за визначених законом підстав, якщо вагітність не перевищує 22 тижнів [32].

Морально-етичне питання абортів в кожній державі залежить переважно від етнічних особливостей та релігійного простору цієї держави. Наприклад, наприкінці жовтня 2020 року Конституційний суд Польщі оголосив про повну заборону на переривання вагітності, навіть у випадках зґвалтування чи наявності патологій у плоду. Це спровокувало масові демонстрації жінок та представників громадських організацій з захисту прав людини [43].

Вочевидь, таке рішення з боку держави пов'язане із великим впливом католицизму на відносини у суспільстві. Незважаючи на прогресивні положення вітчизняного законодавства, яке дозволяє в повній мірі реалізувати репродуктивні права жінки, періодично з'являються законодавчі ініціативи щодо заборони абортів в Україні, як от Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень по проведенню операцій штучного переривання вагітності (абортів)» № 6239 від 27 березня 2017 року. У пояснювальній записці визначено, що штучне переривання вагітності не враховує права чоловіка на батьківство. Показовим в цьому контексті є рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі № 50490/99 «Босо проти Італії» (*Boso v. Italy*) від 2002 року, де Суд встановив, що право на повагу до приватного життя чоловіка (батька) не передбачає узгодження з ним жінкою рішення про аборт, оскільки вагітність та рішення про її продовження чи переривання в найбільшій мірі та безпосередньо стосуються її життя та здоров'я [44].

Привертає увагу право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, закріплене у ст. 51 СК України. Індивідуальність являє собою як вроджену властивість людини, яка протягом всього життя впливає на процес її розвитку як біологічного організму та носія і суб'єкта психічного та соціального життя, так і придбану властивість людини в результаті її взаємодії з природним та соціальним світами. Окрім цього, людина може формувати індивідуальність внаслідок цілеспрямованого впливу інститутів соціалізації та свідомої активної діяльності самого індивіда. В загальному індивідуальність позначає сукупність ознак людини, які визначають її неповторність [45, с. 407].

Як пише О. В. Данильченко, українське суспільство залишається авторитарним, тому норма, викладена норма України є складною для сприйняття. Право на повагу до індивідуальності та право на фізичний і духовний розвиток відображають норми моралі та досягнення психології. Вони полягають у бажанні будь-якої особи здобувати освіту, вдосконалювати навички та реалізовувати себе як особистість [46, с. 552].

Здебільшого саме порушення особистих немайнових прав подружжя є причиною розірвання шлюбу з огляду на соціальний характер інституту сім'ї. В Україні спостерігається невтішна статистика зменшення кількості одружень та збільшення кількості розлучень. У 2019 році одружилося майже 238 тис. українців. Тоді як, наприклад, у 2007 кількість одружень становила 416 тис., що майже вдвічі перевищує сучасний показник. Натомість кількість розірвань шлюбу залишається майже незмінною: у 2007 році – 178 тис., а у 2019 – 138 тис. [48].

Лібералізація суспільства зумовлює виникнення нових альтернативних форм та видів шлюбних відносин: відкритий шлюб (поліамористичний, не притаманний українському суспільству), гостьовий шлюб, фактичний шлюб (спільне проживання) тощо. Нові форми шлюбу в більшості випадків не викликають труднощів з точки зору права за винятком фактичного шлюбу (незарєєстрованого шлюбу, спільного проживання).

У 2015 році було проведено опитування серед громадян у віці від 14 до 35 років «Молодь України-2015», де респонденти висловлювали власне ставлення до фактичного шлюбу. До спільного проживання без зареєстрованого шлюбу позитивне ставлення висловили 47 % опитаних, негативне – 18 % опитаних, а аморальним та таким, що заслуговує громадського засудження – 3% опитаних [49].

Поширеною є думка, відповідно до якої офіційно зареєстрований шлюб є формальністю та не має відмінностей у фактичному проживанні. Але ця думка є помилковою і різниця між правовим статусом дружини та чоловіка з правовим статусом «співмешканців» існує:

- проживання чоловіка та жінки сім'єю без шлюбу не є підставою виникнення у них прав та обов'язків подружжя (ч. 2 ст. 21 СК України);

- право укладення шлюбного договору мають лише подружжя та особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу (ст. 92 СК України);

- дитина, зачата та народжена у шлюбі, походить від подружжя (ст. 122 СК України), тоді як походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі, від батька визначається за заявою жінки та чоловіка (ст. 126 СК України);

- особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю щонайменше 5 років до відкриття спадщини мають право на спадкування у четверту чергу (ст. 1264 ЦК України), тоді як один з подружжя, який пережив спадкодавця, – у першу (ст. 1261 ЦК України) тощо [21; 32].

Хоча ст. 74 СК України встановлює право спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі між собою та будь-якому іншому шлюбі, на майно, набуте під час спільного проживання, захист своїх прав та інтересів співмешканцем на практиці є важким завданням. Як приклад, у постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 15 серпня 2019 року № 588/350/15-ц суд дійшов висновку, що для підтвердження факту спільного проживання однією сім'єю недостатньо фотокарток, факту спільного відпочинку сторін, спільна присутність на святах, пересилання однієї сторони коштів на рахунок іншої

[49]. Натомість належними і допустимими доказами є наявність спільного господарства та бюджету, придбання майна в інтересах сім'ї, наявність прав та обов'язків, притаманних подружжю, усталені відносини, які склалися у сторін тощо.

Сімейне право України залишає неврегульованим на рівні закону співжиття одностатевих партнерів, які мають потребу у врегулюванні своїх фактичних сімейних відносин, враховуючи майнові та особисті немайнові права. Проблемними питаннями залишаються рівний гендерний доступ до репродуктивних технологій, статусу одностатевих батьків, феномен «транссегерденої людини» та інші практики, пов'язані із модернізацією шлюбно-сімейного партнерства [50, с. 1].

Регулювання допоміжних репродуктивних технологій містить СК України у ст. 123, відповідно до якої визначається походження дитини, яка народжена в результаті застосування таких технологій, та ст. 136, яка позбавляє записаною батьком дитини особу права оспорювання батьківства, «якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій» [21].

Натомість відсутнє правове регулювання збереження або знищення заморожених репродуктивних клітин у випадку розірвання шлюбу та смерті одного з подружжя.

Правове регулювання статусу подружжя потребує доопрацювання з огляду на нові виклики та ускладнення суспільних відносин. Потребує окремого регулювання особисте немайнове право на материнство в частині забезпечення надання медичної допомоги. У зв'язку зі стрімким поширенням альтернативних форм сімейних відносин, зокрема, спільного проживання, необхідним є створення чіткої системи регулювання таких форм відносин.

2.2. Правовий статус батьків та усиновлювачів

Батьки відіграють першочергову роль у формуванні ціннісних орієнтацій дитини. Соціальне наслідування та переймання дитиною досвіду попередніх поколінь мають визначальний вплив на розвиток культурних та духовних цінностей суспільстві в цілому. Виховання дитини, реалізація батьками їхніх прав та виконання їхніх обов'язків, є чинниками формування пріоритетів майбутніх поколінь, які в подальшому визначатимуть розвиток держави.

Загальними підставами виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини є походження дитини від них, що засвідчується органом державної реєстрації актів цивільного стану у порядку, визначеному законом (ст. 121 СК України) [21].

Особистими немайновими правами батьків відповідно до українського законодавства, а саме Глави 13 СК України [21], визначають: переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини: право залучати до виховання дитини інших осіб; право обирати форми та методи виховання дитини з дотриманням закону та моральних засад суспільства; право на самозахист своєї дитини, в тому числі повнолітньої тощо. Батьки мають право на утримання, що кореспондує обов'язку повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків.

Особистими немайновими обов'язками батьків є обов'язки: забрати дитину з пологового будинку чи іншого закладу охорони здоров'я; невідкладно зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану; піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток дитини; поважати дитину; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти та готувати її до самостійного життя тощо.

Порівняно з особистими немайновими правами та обов'язками, майнові права та обов'язки батьків є меншими за обсягом. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що батьківсько-дитячі стосунки опосередковані їх психологічними

особливостями. Основними характеристиками взаємодії батьків і дитини визначають емоційне прийняття дитини, відчуття дитиною прихильності до батьків, участь батьків у піклуванні про дитину, батьківська любов та соціальний контроль [51, с. 32].

Батькам належить право спільної сумісної власності на майно, набуте батьками та дітьми за рахунок спільної праці або спільних коштів (ч. 1 ст. 175 СК України). Батьки мають право без спеціального повноваження управляти майном малолітньої дитини (ч. 1 ст. 177 СК України). Батьки мають право використовувати дохід, одержаний внаслідок використання майна малолітньої дитини, на виховання та утримання інших дітей, невідкладні потреби сім'ї (ч. 1 ст. 178 СК України). Майновими обов'язками батьків є: обов'язок дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах (ст. 177 СК України), утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України) тощо [21].

Положеннями сімейного законодавства встановлено рівність прав та обов'язків матері та батька щодо дитини, незалежно від їхнього перебування у шлюбі між собою. Водночас українські реалії нерідко порушували даний принцип, тому що в суспільстві панує думка про переважне перед батьком право матері, наприклад, під час визначення місця проживання дитини. Відносно нещодавно дана тенденція трансформувалася. У постанові у справі № 752/22028/16-ц Верховний Суд зробив висновок, що рівність прав батьків є похідною від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, а презумпція на користь матері у справах про опіку над дитиною не підтримується на рівні Організації Об'єднаних Націй, судової практики ЄСПЛ, позиції Ради Європи та більшості держав-членів [52].

Законодавство України не містить положень, які б надавали одному з батьків пріоритетне право на проживання разом з дитиною. Оскільки в державі проголошено рівність конституційних прав і свобод, рівність усіх перед законом, мати та батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від їх перебування у шлюбі між собою. Таким чином, гарантуючи

рівний правовий статус матері та батька, Верховний Суд не допускає дискримінацію та приниження ролі батька в Україні.

Л. В. Красицька пропонує доповнити особисті немайнові права батьків правом на таємницю походження дитини з визначенням таємниці застосування допоміжних репродуктивних технологій. З цього права випливає право дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій на таємницю походження, в тому числі від самої себе [53, с. 6].

Незважаючи на те, що в контексті дослідження правового статусу батьків існує проблема порушення державою їхніх прав, найбільшу увагу привертає невиконання ними батьківських обов'язків. Наприклад, відповідно до Аналітичної довідки за результатами опитування дітей віком 10-17 років у 2012 році 56% дітей вказують на порушення права на захист від жорстокості, знущання та брутального поводження, 54% опитаних – на порушення батьками права на повноцінне харчування, 48% опитаних – на порушення права висловлювати власну думку (переважно батьками та вчителями), 48% опитаних – на порушення права на любов і піклування з боку батьків [54]. За статистичними даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2019 році 3% від усіх звернень стосувалися порушення прав дітей, з яких 31% стосувалися права на піклування та турботу батьків [55].

Батьки чи інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення умов життя необхідних для розвитку дитини відповідно до своїх здібностей та фінансових можливостей. Обов'язок батьків щодо утримання дитини міститься у статті 51 Конституції України та статті 180 Сімейного кодексу України [31; 21]. У 2018 році в судах першої інстанції було розглянуто 57 076 справ про стягнення аліментів, Верховний Суд переглянув 414 справ про стягнення аліментів [56].

Сплата аліментів є одним із найгостріших питань сімейного права, механізм забезпечення якого значно покращився в останні роки. Низкою нормативно-правових актів, серед яких Закон України «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 07.12.2017 № 2234-VIII [57], було збільшено мінімальний розмір аліментів, запроваджено перерахунок заборгованості, посилено відповідальність за несплату аліментів.

За невиконання обов'язків щодо матеріального утримання дитини передбачено цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Заходи цивільно-правової відповідальності передбачено у ст. 196 СК України «Відповідальність за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину» [21]. Адміністративна відповідальність передбачена ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Несплата аліментів, де санкцією є виконання суспільно корисних робіт [58]. Кримінальна відповідальність визначається ст. 164 Кримінального кодексу України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» [37].

Цифровий простір України поповнився публічним реєстром боржників, які мають заборгованість зі сплати аліментів. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року № 1404-VIII, «Єдиний реєстр боржників – «це систематизована база даних про боржників, яка є складовою автоматизованої системи виконавчого провадження та ведеться за метою оприлюднення в реальному часі про невиконані майнові зобов'язання боржників, запобігання відчуженню боржниками майна» [59]».

Станом на червень 2020 року державні виконавці внесли до реєстру близько 17 тис. осіб-неплатників аліментів. Відтепер нотаріуси й інші державні реєстратори перед здійсненням угоди з відчуження майна зобов'язані перевірити інформацію з даного реєстру боржників. Якщо особа значиться боржником, нотаріус чи реєстратор зобов'язані відмовити у здійсненні реєстраційних дій та повідомити органу державної виконавчої служби або приватному виконавцю про майно, з питань відчуження якого звернувся боржник. Публічний реєстр можуть використовувати, наприклад, кредитори для перевірки платоспроможності громадянина [60].

Одним із заходів сімейно-правової відповідальності батьків є позбавлення їх батьківських прав. Загальні підстави позбавлення батьківських прав визначені у ст. 164 СК України [21].

Відповідно до постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 331/5427/17 при вирішенні судами питання позбавлення батьківських прав визначальною обставиною є ставлення батька або матері до дитини, його або її бажання спілкуватися та брати участь у вихованні. Права батьків за своєю природою засновані на спорідненості батьків з дитиною, тому виникнення конфліктів між ними або погіршення особистих відносин можуть мати короткочасний характер і не є підставою позбавлення таких прав [61].

Охорона дитинства є одним із головних напрямків державної політики. Стан соціально-економічного розвитку держави зумовлює збільшення кількості дітей, як не мають належного сімейного виховання і позбавлені піклування з боку батьків. Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування протягом років незалежності коливається від 70 тис. до 100 тис. осіб. У 2019 році було усиновлено 1419 дітей, що, вочевидь, свідчить про актуальність проблему соціального сирітства в Україні [62].

Усиновлення – це прийняття особи усиновлювачем у свою сім'ю на правах дочки або сина, яке здійснюється на підставі рішення суду, окрім випадків усиновлення дитини-громадянина України, яка проживає за межами України (ст. 207 СК України) [20].

Сімейне законодавство встановлює певні вимоги до особи, яка може бути усиновлювачем: дієздатність; досягнення певного віку – 21 року (за винятком, коли усиновлювач та дитина є родичами); особа повинна бути старшою за дитину не менше, ніж на 15 років (у випадку всиновлення повнолітньої особи – на 18 років). За загальним правилом усиновлювачами можуть бути лише особи різної статі, які перебувають у шлюбі.

Нормативно-правову основу інституту усиновлення, окрім Конституції України та галузевих кодифікованих актів, складають Закон України «Про

охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року №2402-III, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року № 2342-IV, Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року № 866 тощо.

Взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновленим та усиновлювачем і його родичами за походженнями виникають з моменту усиновлення. Такі права і обов'язки мають такий же обсяг, як і права та обов'язки, які мають батьки щодо дитини. Окрім цього, усиновлювачі мають додаткові особисті немайнові права: право на таємницю усиновлення, право на приховування факту усиновлення від усиновленої дитини, право бути записаним матір'ю, батьком дитини, право на зміну відомостей щодо місця народження та дату народження дитини. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування» від 23 вересня 2008 року № 573-VI» додатковим правом усиновлювачів можна визначити право на отримання одноразової оплачуваної відпустки тривалістю 56 календарних днів [63].

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року №2402-III, усиновлення дитини іноземцем можливе після того, як будуть вичерпані всі можливості усиновлення дитини громадянами України – пріоритет національного усиновлення [64]. Переважне право на усиновлення дитини серед інших іноземців мають громадяни тих держави, що уклали з Україною міжнародні договори про усиновлення дітей-сиріт і дітей, що позбавлені батьківського піклування.

Слід зазначити, що інститут усиновлення в сьогоденні умовах з огляду на пандемію COVID-19 зазнає негативних змін. Позитивним зрушенням є Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання

провадження діяльності з усиновлення дітей» від 01 червня 2020 № 475, яка у зв'язку з поширенням коронавірусу встановлює продовження строків дії певних документів для осіб, які бажають усиновити дитину, на строк дії карантину [65].

Однак карантинні обмеження у будь-якому випадку уповільнюють процедуру усиновлення, оскільки з березня 2020 року було призупинено набуття чинності судових рішень про усиновлення. Нові виклики для інституту усиновлення виникають у зв'язку з процесами децентралізації в Україні, зокрема ліквідацією та реорганізацією районних державних адміністрацій. Станом на жовтень 2020 року на місцях утворено лише 292 Служби у справах дітей, що становить 30% від необхідної кількості [62].

Тож, правовий статус батьків дитини та його правове регулювання поступово вдосконалюються з метою використання найкращих світових практик забезпечення прав дитини. Натомість усиновлення дітей в Україні сьогодні є ускладненим процесом, зважаючи на об'єктивні чинники та зміни суспільних відносин. Сучасними викликами для реалізації усиновлювачами своїх прав в повній мірі є карантинні обмеження, реформування адміністративно-територіального устрою та недосконалість системи соціального захисту дітей.

2.3. Правовий статус дитини

Дитина є особливим суб'єктом права в силу вікових особливостей. Значення забезпечення прав дитини в сучасних умовах суспільного розвитку важко переоцінити. Достатній розвиток та благополуччя нащадків сприяє формуванню демократичного громадянського суспільства.

Охорона дитинства та рівність дітей, незалежно від їх походження та народження у шлюбі або поза шлюбом, закріплені в Україні на конституційному рівні. За сімейним законодавством особа має правовий статус дитини до досягнення нею повноліття, тобто 18 років. Звертаючись до

поняття правового статусу дитини, Н. М. Крестовська тлумачить цей термін як систему гарантованих суспільством та державою суб'єктивних прав, обов'язків та відповідальності дитини, які виражаються у цінностях природнього права та нормам позитивного права [66, с. 29].

Сімейно-правовий статус дитини має специфічну особливість. Враховуючи особливості дитини, держава майже не встановлює юридичних обов'язків, які вона повинна виконувати. Зокрема, у сімейному праві передбачено обов'язок дитини піклуватися про батьків, проявляти турботу та надавати батькам допомогу (за ст. 172 СК України) та обов'язок повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (за ст. 202 СК України) [21]. Можемо припустити, що основним обов'язком дитини є дотримання нею загальноновизнаних морально-етичних засад суспільства залежно від її віку та рівня розвитку.

Сімейні права дитини, як зазначає Л. В. Красицька, являють собою суб'єктивні права, які належать дитині з моменту її народження або на підставі закону до досягнення нею повноліття та націлені на забезпечення її сімейним вихованням, умовами для нормального фізичного, духовного, соціального та розумового розвитку [53, с. 29].

Розглянемо деякі права дитини як найважливіший елемент її правового статусу та стан їх дотримання в Україні. Визначальним національним нормативно-правовим актом у сфері правового регулювання охорони дитинства є профільний Закон України «Про охорону дитинства». Закон встановлює права та свободи дитини, визначає особливості правового статусу дитини в сім'ї та у суспільстві.

Ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання і розвиток дитини [64].

З даної норми слідує особисте немайнове право дитини на виховання, піклування про її здоров'я, фізичний і духовний розвиток, повагу до своєї гідності тощо. На думку О. В. Алексєєвої, найбільш поширеним порушенням особистих немайнових прав дитини є оформлення жінками фіктивного статусу

матері-одиначки. Авторка пояснює це тим, що мати, домовляючись із батьком дитини, отримує державні соціальні пільги та виплати, при цьому батько уникає відповідальності перед дитиною та позбувається будь-яких зобов'язань щодо виховання дитини [67, с. 95]. Видається проблемним повністю погодитися з думкою науковця, з огляду на те, що мотивами матері у такому випадку є отримання матеріальної допомоги держави у скрутному становищі сім'ї. Таке негативне явище не виключає фактичну участь батька у вихованні дитини, оскільки це залежить від його суб'єктивного бажання.

Ст. 15 Закону України «Про охорону дитинства» закріплює права дитини на контакт із батьками, що проживають окремо [64]. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 157 СК України той із батьків, хто проживає з дитиною, не може перешкоджати тому з батьків, який проживає окремо спілкуватися з дитиною та брати участь у вихованні дитини за умови, що таке спілкування не шкодить розвитку дитини [21].

Судова практика з приводу реалізації такого права дитини є неоднозначною. Варто звернути увагу на постанову Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 754/9026/16-ц [68], де батько звернувся до суду першої інстанції з позовом про визначення способу участі у вихованні дитини. Рішенням суду першої інстанції було встановлено факт систематичного перешкоджання матір'ю дитини спілкуванню батька з дочкою. Позовні вимоги батька щодо графіку особистого спілкування з дитиною було задоволено частково. Зокрема було визначено, що систематичні побачення повинні проходити у присутності матері. Суд апеляційної інстанції залишив рішення без змін. Верховний суд визначив, що між сторонами склалися неприязні стосунки, які заважають батьку брати участь у вихованні своєї дитини, однак проведення зустрічей батьки та доньки без присутності матері може негативно вплинути на психологічний стан дитини. При цьому налагодження довірливих відносин між батьком та дитиною потребує часу для формування емоційної прив'язаності доньки до батька. Виходячи з такої позиції, Касаційний

цивільний суд Верховного Суду залишив рішення попередніх інстанцій без змін.

Натомість у постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 753/15487/18 [69], Суд наголосив, що попередні інстанції не врахували конфліктні відносини між батьками дітей, тому доцільним ж проведення побачень батька з дітьми без присутності матері, що повністю відповідатиме інтересам дітей та не спричинятиме негативний вплив на їхній психологічно-емоційний стан. Таким чином, можемо дійти висновку, що у першому випадку суд не враховував повною мірою активне бажання батька спілкуватися з дитиною та можливий негативний вплив від присутності матері під час такого спілкування з огляду на відносини, які склалися між батьками. Малоімовірно, що визначений спосіб спілкування батька та дитини сприятиме встановленню теплих батьківських відносин.

Така практична двозначність свідчить про недосконалість судової системи та суб'єктивне інтерпретування судами обставин справи й інтересів дитини, що негативно впливає на забезпечення основоположних прав батьків та дітей.

В площині дослідження інтересів дитини важливим є право дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації відповідно до ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» та право на те, аби її думка була врахована при вирішенні питань щодо її життя відповідно до ст. 171 СК України. У СК України використовуються терміни «максимально можливе урахування інтересів дитини» та «найвищі інтереси дитини», що зумовлює термінологічну плутанину. Натомість ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» містить визначення терміну «забезпечення найкращих інтересів дитини». Відповідно до вказаної норми, під даним принципом розуміють дії та рішення, які спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до статі, віку, особливостей розвитку тощо [64].

В цілому в Україні існує пострадянська тенденція при вирішенні спорів, пов'язаних із вихованням та місцем проживання дітей, враховувати інтереси дитини в останню чергу або не враховувати взагалі, сприймаючи позиції лише її законних представників. Тоді як в міжнародній практиці давно використовується підхід забезпечення принципу найкращих інтересів дитини (Child Best Interests). Даний принцип не описується детально, оскільки його поняття постійно розвивається та залежить від цінностей суспільства щодо дітей та кожної окремої ситуації. Принцип найкращих інтересів дитини є строгим правовим критерієм, відповідно до якого у кожній справі потрібно враховувати два аспекти: інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зав'язків із сім'єю (крім випадків, коли сім'я є непридатною чи неблагополучною); найкращі інтереси дитини – це забезпечення її розвитку в спокійному, безпечному і сталому середовищі, яке не є неблагонадійним [71, с. 49].

Даний принцип полягає у пріоритетному врахуванні батьками, законними представниками дитини, органами влади, судами й іншими особами інтересів дитини під час вчинення дій або прийняття ними рішень, що спрямовані на задоволення будь-яких індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку.

Практична реалізація принципу забезпечення найкращих інтересів дитини нерозривно пов'язана із правом дитини, здатної сформулювати власні погляди, висловлювати такі погляди з усіх питань, які стосуються дитини, тоді як таким поглядам повинна приділятися належна увага згідно з віком та зрілістю дитини, відповідно до ст. 12 Конвенції про права дитини 1989 року [71].

Право висловлювати власну думку становить частину правового статусу дитини в Україні, але законодавство не містить конкретних умов, за яких думка дитини повинна враховуватися під час судового провадження, тому судова практика є досить неоднозначною. Наприклад, постановою Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 05 вересня 2018 року у

справі № 752/22028/16-ц [52] щодо визначення місця проживання малолітніх дітей разом з матір'ю та стягнення аліментів на утримання дітей, суд дійшов висновку, що твердження заявника про недосягнення дітьми 10-річного віку та нездатність самотійно формулювати власні погляди щодо особистого життя, а тому не можуть бути допитані судом апеляційної інстанції, є безпідставними.

Тоді як у постанові Касаційного цивільного суду Верховного суду від 14 лютого 2019 року у справі № 377/128/18 [72] щодо визначення місця проживання дитини безпідставними Верховний Суд визнав доводи заявника про те, що суд безпідставно не врахував прихильність дитини до батька та не з'ясував особисту думку дитини щодо визначення місця її проживання, оскільки місце проживання дитини, що не досягла 10-річного віку, визначається без врахування її думки [72].

Деякі майнові права дитини ми розглядали раніше у дослідженні правового статусу батьків, наприклад, право спільної сумісної власності батьків та дітей. Крім цього, правовий статус дитини включає її право на майно, яке призначене для її розвитку, виховання і навчання (ст. 174 СК України). Ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає право дитини на майно. Дитина зберігає свої майнові права, які засновані на факті споріднення з особою, позбавленою батьківських прав, в тому числі право на одержання аліментів такої особи та на спадкування після неї.

Окрему категорію становлять права дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Раніше ми розглядали пріоритетну в Україні форму влаштування дітей-сиріт – усиновлення. Окрім цього, сімейним законодавчому передбачено такі форми влаштування як встановлення опіки та піклування, прийомна сім'я, патронат та дитячий будинок сімейного типу. Правами дітей відповідно до форми влаштування дитини є права на проживання у сім'ї опікуна чи піклувальника, на піклування з його боку; забезпечення умов всебічного розвитку; повагу до людської гідності; право на соціальні виплати, призначені до влаштування тощо.

Усі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вимагають згоду дитини, за умови досягнення нею такого віку та рівня розвитку, за яких вона може її висловити. Але відсутні будь-які норми, які б висловлювали відповідність до цієї норми та дозволяли застосувати це правило на практиці. Наприклад, у Кодексі про шлюб та сім'ю України, який втратив чинність, таким віком визначав досягнення дитиною 10-річного віку. Згода дитини на влаштування за загальним правило оформлюється працівниками служби у справах дітей, що створює загрозу формального характеру такої згоди.

Отже, сімейно-правовий статус дітей в Україні включає в себе переважно права дитини. Головним недоліком правого статусу дитини є відсутність чіткого законодавчого переліку прав дитини в одному нормативно-правовому акті. Рівень забезпечення прав дитини в Україні слід визнати незадовільним, з огляду на статистичні дані та судову практику з сімейного права.

2.4. Правовий статус інших членів сім'ї та родичів

Конституція України містить термін «член сім'ї» у ст. 31 – «кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе та членів своїх сім'ї», та у ст. 63 – «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів» [31]. Відповідно до ст. 68 ЦК України близькими родичами визнаються батьки, діти, брати та сестри [32].

Правовідносини між іншими членами сім'ї та родичами трактують як правовий зв'язок між дідом, бабою та внуками, прадідом, прабабою та правнуками, братами, сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком, особою, яка взяла дитину на виховання та вихованцем, які мають взаємні права та обов'язки встановлені у сімейному законодавстві, та виникає на підставі відповідних юридичних фактів [73, с. 39].

Членами сім'ї визнаються: особи, що перебувають у шлюбних відносинах; їхні діти; особи, що перебувають під встановленою опікою та піклуванням; особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом та мають кореспондуючі права та обов'язки [74, с. 114].

Замість вичерпного переліку осіб, що належать до членів сім'ї особи, законодавець встановлює критерії визнання осіб членами сім'ї. Детальне роз'яснення термінів міститься у Рішенні Конституційного суду України від 03 червня 1999 року № 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї») [75]. Документ містить аналіз великого об'єму законодавства у різних галузях права, де використовується поняття «член сім'ї». До кола членів сім'ї належать дружина та чоловік, діти та батьки. Членами сім'ї за умов постійного проживання та ведення спільного господарства можуть бути інші особи – не лише близькі особи, а й інші родичі, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках. Спільне господарство включає в себе наявність спільних витрат, бюджету, харчування, витрат на утримання житла тощо.

Спробу роз'яснити дані поняття було зроблено Верховним Судом України у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм СК при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» [76]. Відповідно до постанови, поняття «родичі» у контексті сімейного права – це баба, дід, прабаба, прадід, повнорідні (мають спільних батька та мати) брат та сестра. Таким чином в це поняття, на думку Пленуму, не входять єдинокровні та єдиноутробні брати та сестри. Водночас ст. 259 СК України встановлює право на спілкування як повнорідних, так і неповнорідних братів і сестер.

В. А. Ватрас справедливо визначає, що формування єдиного та універсального для всіх сфер суспільного життя поняття «члени сім'ї» не матиме сенсу, оскільки галузі права мають різні завдання та особливості суспільних відносин, регуляторами яких вони є. Тому це поняття має власне значення у сімейному праві. Так, члени сім'ї – це фізичні особи, що пов'язані

з конкретною сім'єю шлюбом, родинністю, усиновленням та певними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спільними життям, інтересами та поряд з іншими можуть бути суб'єктами сімейних правовідносин [25, с. 7].

Категорія «родинність» базується не на кровній спорідненості, а має переважно соціальні ознаки, тобто заснована на правовому зв'язку. Кровна спорідненість означає певний зв'язок, походження однієї особи від іншої чи від їхнього загального предку, тоді як ступінь спорідненості – коло народжень, які передували виникненню спорідненню двох осіб (крім народження їх предку). Наприклад, баба та онука перебувають у другому ступені спорідненості. Щодо категорій «родичі» та «близькі родичі» О. В. Розгон тлумачить першу як фізичних осіб, що походять один від одного чи від спільного пращура, а другу категорію як фізичних осіб, зв'язок яких базується на близькій родинності (рідні брати, сестри; дід, баба, онуки; батьки, діти) [74, с. 116].

Правовому статусу інших членів сім'ї та родичів присвячено Розділ V СК України [21]. Правами цієї категорії осіб визначено права на виховання внуків та правнуків бабою, дідом, прабабою та прадідом; на захист внуків бабою та дідом; на спілкування сестер та братів; на виховання падчерки та пасинку мачухою та вітчимою; на піклування та інші. Натомість обов'язки інших членів сім'ї та родичів пов'язані із обов'язком утримання іншого члену сім'ї або родичів.

Цікавою для уваги є категорія «спілкування» в контексті дослідження особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів. Спілкування – це вроджена потреба людини та основна форма буття. Більшість особистих немайнових відносин цієї категорії мають моральний характер та не у всіх випадках можуть бути врегульовані правовими нормами. Соціальне явище спілкування у значенні правових відносин між іншими членами сім'я та родичами виступає регулятором таких відносин [77, с. 50].

Постановою Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 19 вересня 2018 року у справі № 756/7995/15-ц визнано, що спілкування дитини з дідом, бабою, сестрами, братами та іншими родичами є складовою права дитини на виховання [78].

Обовязки щодо утримання, які передбачені у Главі 22 СК України, мають на меті досягнення утвердження почуття обов'язку перед та іншими членами сім'ї, визначений у ст. 1 СК України [21].

Отже, сімейне законодавство не визначає вичерпного переліку інших членів сім'ї та родичів. Елементами правового статусу цієї категорії суб'єктів сімейних правовідносин є переважно особисті немайнові права та майнові права і обов'язки матеріального характеру щодо утримання. Слід зазначити, що у відносинах між членами сім'ї та родичами особливого значення набуває категорія «спілкування».

РОЗДІЛ 3

АДАПТАЦІЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

3.1. Європейські стандарти у сфері шлюбних відносин

Категорія «стандарт» у будь-якій сфері суспільних відносин позначає універсальну модель та ідеальний зразок у певній діяльності. Міжнародні та європейські стандарти у праві слід розуміти як ефективні інструменти врегулювання суспільних відносин, які знаходять оформлення у вигляді правових норм та принципів.

Європейське право – це система правових норм, які забезпечують розвиток європейської інтеграції та регулюють суспільні правовідносини, пов'язані з цим процесом. Воно являє собою особливий вид правової системи. Європейська правова система створює нову правову реальність, яка поєднує елементи національних систем права та міжнародно-правової системи [79, с. 11].

Шлюбні відносини є предметом регулювання багатьох міжнародних та європейських нормативно-правових актів. Право на шлюб та створення сім'ї чоловіком та жінкою, які досягли шлюбного віку, за національними законами визначене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [80].

Ст. 16 Загальної декларації прав людини 1948 року закріплює право на шлюб чоловіка та жінки, що досягли шлюбного віку, без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності чи релігії [81].

Чоловік та жінка користуються рівними правами щодо вступу у шлюб, під час перебування у шлюбі та під час його розірвання. Слід зазначити, що до 2012 року в Україні було встановлено різний шлюбний вік для осіб різної статі: для чоловіків – 18 років, а для жінок – 17 років. Процеси наближення

сімейного законодавства до загально визнаних світових стандартів ліквідували дискримінаційну щодо статевої зрілості правову норму. Тому станом на сьогодні шлюбний вік для чоловіків та жінок становить 18 років.

Міжнародними та європейськими стандартами у сфері шлюбних правовідносин є Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 року, Конвенція про укладення та визнання дійсності шлюбів 1978 року, Конвенція про визнання розлучень та рішень щодо окремого проживання подружжя 1970 року, Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя 1978 року, Конвенція Міжнародної комісії з цивільного стану про визнання рішень щодо шлюбного зв'язку 1967 року.

Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 року [82] встановлює основні стандарти інституту шлюбу, серед яких: принцип добровільності укладення шлюбу; принцип вікового обмеження права на шлюб, зокрема, держави повинні встановлювати мінімальний вік, з якого особи можуть вступати в шлюб; принцип реєстрації усіх шлюбів органом влади у офіційному реєстрі. Зважаючи на теоретичний аналіз правового статусу подружжя в Україні, можемо дійти висновку, що такі засади притаманні інституту шлюбу в Україні.

Гаазька конвенції про визнання розлучень та рішень щодо окремого проживання подружжя застосовується до відносин, пов'язаних із визнанням однією державою-учасницею розірвання шлюбу та рішення про окреме проживання, які були прийняті в іншій державі-учасниці внаслідок судового або іншого розгляду та мають законну силу [84].

Конвенція Міжнародної комісії з цивільного стану про визнання рішень щодо шлюбного зв'язку 1967 року встановлює, що будь-яке рішення щодо припинення ослаблення, наявності або відсутності, дійсності чи недійсності подружнього зв'язку, винесене в одній з держав-учасниць, буде за певних умов визнаватися в інших державах-учасницях Конвенції у тій же мірі, як і в державі-учасниці, де воно було прийняте [84]. Такими умовами є : 1) в державі, де

посилаються на рішення, воно не є несумісним з винесеним або визнаним в цій державі рішенням, що вже вступило в законну силу; 2) сторони мали можливість надати власні докази; 2) рішення не суперечить публічному порядку держави, де на нього посилаються.

Наразі обидві вищезгадані конвенції не ратифіковані Україною, тому визнання в Україні актів цивільного стану, які зареєстровані в інших державах на підставі їхнього законодавства, та визнання українських актів цивільного стану в інших державах відбувається на підставі міжнародних двосторонніх договорів або інших актів (наприклад, з державами СНД – Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року).

За загальним правилом регулювання права на шлюб відбувається відповідно до національних законів держави, якого воно стосується. Держави можуть встановлювати особливі обмеження у сфері шлюбних відносин. Наприклад, у Німеччині жінці заборонено укласти шлюб протягом 10 місяців з моменту розірвання шлюбу або смерті чоловіка («жалобний строк»). У Швейцарії та Франції встановлений строк, під час його право на вступ до шлюбу є обмеженим, складає близько 300 днів з моменту розлучення [85, с. 61]

Вочевидь, що встановлення шлюбного віку, заборони щодо вступу до шлюбу на певний строк за певних обставин та інші заходи встановлюються державою за принципом забезпечення балансу інтересів, відповідно до якого будь-яке обмеження прав та свобод людини повинно бути розумним та відповідати меті встановлення такого обмеження.

Сьогодні світ втрачає традиційні основи інституту шлюбу. Небажання пар вступати у відносини, збільшення числа незареєстрованих союзів, збільшення числа дітей, народжених поза шлюбом, зростання числа розлучень і повторних шлюбів. На зміну формі моногамного класичного шлюбу приходять новий «квазішлюб»: зареєстровані партнерства, соціально-економічні партнерства, партнерство протягом усього життя, цивільні

партнерства. Різноманітність стандартів європейського права не впливає на існування спільного у прийомах врегулювання правових зв'язків, оскільки протягом століть право закріплювалися найбільш доцільні, перевірені людською практикою, етичні правила для сімейних відносин. При загальному аналізі шлюбу як основи сім'ї поширені дві концепції розуміння шлюбу: це оформлений в установленому порядку і такий, що породжує відповідні взаємні зобов'язання, союз чоловіка і жінки, що триває у часі, або відповідний договір [79, с. 38].

На сьогодні найбільш дискусійним питанням у сфері шлюбних відносин є закріплення нового європейського стандарту – рівності одностатевого та різностатевого подружжя. Зокрема, Бельгія стала другою країною після Нідерландів, яка дозволила особа однієї статі вступати у шлюб та внесла відповідні зміни до Цивільного кодексу [85, с. 61].

Наразі одностатеві шлюби легалізовано у 29 державах світу. В інших державах поширеним є інститут цивільного партнерства. Якщо одностатеві шлюби наділяють осіб таким же правовим статусом, як і різностатеве подружжя, то одностатеві пари за цивільного партнерства мають певні обмеження у здійсненні своїх шлюбних прав. У одностатевих союзів такі ж юридичні норми про майнові права і право успадкування, що і у гетеросексуальних пар, але є обмеження на усиновлення дітей, обмеження по штучному заплідненню і сурогатного материнства, інші форми реєстрації союзу-шлюбу (в судах, у нотаріусів і т.д.), в деяких країнах існує дискримінація одностатевих союзів з оподаткування. Одностатеві союзи де-факто визнаються в деяких країнах. Наприклад, в Ізраїлі не дозволено будь-яка форма одностатєвого співжиття. Але Ізраїль визнає одностатеві шлюби своїх громадян, укладених за кордоном [86, с. 53].

Постановою по справі «Валліанатос і інші проти Греції» (Vallianatos and Others v. Greece, звернення № 29381/09 і №32684/09) від 07 листопада 2013 року, Велика палата ЄСПЛ визнала 16 голосами Суддів проти одного, що грецький закон, який передбачає можливість вступу в шлюб тільки

гетеросексуальних партнерів, є дискримінаційним по відношенню до одностатевих пар. Також ЄСПЛ зазначив, що, незважаючи на відсутність повної одностайності серед країн-членів Ради Європи, все ж спостерігається тенденція руху в бік створення форм юридичного визнання одностатевих відносин [87].

У справі «Ольярі та інші проти Італії» (Oliari and Others v. Italy, звернення № 18766/11 і 36030/11) від 24 липня 2015 року ЄСПЛ визнав, що правовий захист, доступний в Італії одностатевим парам, не забезпечує основних потреб відповідних пар в стабільних серйозних відносинах. Хоча реєстрація одностатевих союзів в місцевих органах влади стала можливою приблизно в 2% муніципалітетів, це має лише символічне значення і не надає будь-яких прав одностатевим парам. Починаючи з грудня 2013 року, одностатеві пари отримали можливість укладати «угоди про співжиття», які, проте, мають досить обмежену сферу застосування. Вони не забезпечували деяких базових потреб, таких як взаємна матеріальна підтримка, аліментні зобов'язання і спадкові права. Тому ЄСПЛ зробив висновок, що влада Італії не виконала своє зобов'язання забезпечення захисту одностатєвого союзу [88].

На нашу думку, важливим стандартом шлюбних та сімейно-правових відносин в цілому є Рекомендація № R(85)4 Комітету Міністрів Ради Європи «Про насильство в сім'ї», яка наголошує на необхідності поширення серед громадськості інформації щодо ознак насильства у сім'ях, сприяння поширенню серед сімей знань про соціальні та сімейні стосунки, навичок вирішення міжособистісних конфліктів всередині родини, створення спеціальних закладів піклування про жертв насилля у сім'ях тощо [89]. Заходи проти насильства у сімейних відносинах є особливо актуальними у зв'язку із суспільною проблемою порушення права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність.

Отже, європейські стандарти шлюбних відносин відображають найкращі сталі практики правового статусу подружжя. Враховуючи трансформацію суспільних відносин, можемо спостерігати зміну парадигми у

шлюбних відносинах. Новітнім правом людини є право на укладення одностатевих шлюбів, що поступово стає предметом правової регламентації у європейських державах.

3.2. Європейські стандарти прав дитини

Показником рівня розвитку та цивілізованості суспільства є ступінь забезпечення прав дитини як вразливої групи населення. Захист дітей є першочерговим завданням будь-якої держави. Сучасні процеси у суспільстві, які характеризуються підвищенням рівня конфліктогенності, привертають все більше уваги до міжнародного співробітництва щодо створення системи гарантій безпечного майбутнього неповнолітніх.

На 14-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй у 1959 році було прийнято Декларацію прав дитини [90]. Документ передбачає найбільш важливі та принципові правила у сфері спеціальної охорони та піклування про дітей, хоч і носить лише рекомендаційний характер. Декларація встановлює абсолютно рівність всіх дітей без розрізнення за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних уподобань, національного та соціального походження, майнового стану тощо. Визначено потребу дитини у любові та розумінні для її гармонійного розвитку, а на суспільство та державу покладено зобов'язання щодо піклування про дітей, які не мають сім'ї та/або засобі для існування.

Наступним стандартом слід виокремити Конвенцію про права дитини 1989 року [71]. Ст. 1 Конвенції про права дитини визначає, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку». Дитина в контексті встановлення її прав Конвенцією виступає не лише об'єктом державної охорони, а самостійним суб'єктом права. Правами дитини визнано невід'ємне право на життя, право на ім'я та набуття громадянства, право на піклування батьків, право на збереження індивідуальності, право вільно висловлювати власні погляди, право на свободу думку, релігії, совісті та інші.

Поступові соціальні зміни у суспільстві змінили загальне ставлення до народження дітей поза шлюбом. У 1957 році Радою Європи було прийнято Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, яку Україна ратифікувала у 2009 році [91]. Знаковим стало положення ст. 9 Конвенції, згідно якої дитина, яка народження поза шлюбом, має рівні права з дитиною, народженою в шлюбі, щодо успадкування майна своїх батьків, члена сім'ї та родича з боку батьки чи матері. Важко уявити, що сьогодні дитина, народжена не в офіційному шлюбі батьків, піддається дискримінації. Але ще до 2001 року правовий статус дітей, які народилися поза шлюбом, у Франції дозволяв їм розраховувати лише на половину частки від спадку, яка призначалася законнародженим дітям [92].

Актуальним є право дитини на збереження індивідуальності, не допускаючи державою протизаконного втручання, що пояснюється розвитком допоміжних репродуктивних технологій та іншими чинниками ускладнення суспільних відносин.

За європейським правом, доступ до інформації про походження охоплюється змістом права на збереження індивідуальності. Визнається можливість обмеження права дитини на доступ до інформації про її походження (в широкому розумінні – права дитини на повагу до його приватного життя), остільки обмеження переслідує правомірні цілі [79, с. 100].

Наприклад, у випадку з «анонімним материнством» такими цілями можуть бути захист життя і здоров'я матері і дитини в період вагітності і пологів та зниження ризику підпільних абортів. Для обмеження доступу дитини, зачатої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, до інформації про її походження раціональним виправданням є необхідність охорони психічного здоров'я маленької дитини, яка не готова до сприйняття певної інформації) та права на повагу до приватного і сімейного життя біологічних батьків та усиновлювачів [93].

Основний документ прав дітей Конвенція 1989 року встановлює право дитини, батьки якої проживають в різних державах, на підтримку на

регулярній основі особисті стосунки та безпосередні контакти з обома батьками, за винятком особливих обставин [71]. Стандарти права дитини на спілкування з батьками складають Регламент Європейського Союзу № 2201/2003 від 27 листопада 2003 року про юрисдикцію, визнання і приведення у виконання судових рішень у сімейних справах і справах про обов'язки батьків, Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року, Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року тощо.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, ратифікована Україною у 2006 році, присвячена процесуальним правам неповнолітніх осіб [94]. Вона націлена на надання дітям процесуальних прав, полегшення їх реалізації та забезпечення участі дітей в судочинстві з питань сімейних відносин, які їх стосуються, зокрема з приводу визначення місця проживання дитини та порядку спілкування батька з дитиною, а також при вирішенні в адміністративному порядку сімейно правових питань, які зачіпають інтереси дітей. Конвенція передбачає:

- процесуальні права дітей, а саме право дитини, яка відповідно до національного законодавства має достатній рівень розуміння, отримувати всю необхідну інформацію, адаптовану з урахуванням віку і рівня розуміння дитини, за умови, що повідомлення такої інформації не завдає шкоди її благополуччю, і висловлювати свою думку в судочинстві, у справах щодо її інтересів;

- обов'язки та повноваження суду під час розгляду справ у сімейних справах, які стосуються дітей, та адміністративного органу у таких справах;

- обов'язки представників дитини під час проваджень, які стосуються дітей;

- заохочення медіації та інших альтернативних методів вирішення спорів.

Концепція «найкращих інтересів» дитини, до якої в останні роки часто апелюють українські суди, закріплена у всіх вищезгаданих міжнародних

актах. Детальне тлумачення принципу найкращих інтересів надає стандарт Комітету ООН з прав дитини – Зауваження загального порядку № 14 (2013) «Про право дитини на приділення першочергової уваги найкращому забезпеченню її інтересів» [95]. За документом головне задання концепції найкращих інтересів дитини – забезпечити повномасштабну і ефективну реалізацію всіх прав, проголошених в Конвенції 1989 року, та всебічний розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини передбачають: матеріальне право. Право дитини на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги в якості одного з першочергових міркувань в контексті розгляду різних інтересів; основоположний тлумачний правовий принцип. Якщо можливі різні тлумачення того чи іншого юридичного положення, слід спиратися на те тлумачення, яке найбільше відповідає найкращим інтересам дитини; правило процедури. Коли необхідно прийняти рішення, яке стосується певної дитини або групи дітей, процес прийняття такого рішення повинен включати оцінку можливого позитивного або негативного впливу цього рішення на відповідну дитину чи групу дітей.

Права дитини складають предмет широкого колу засобів міжнародно-правового регулювання. Міжнародні та європейські стандарти є основою захисту дітей на національному рівні. Головною концепцією, яка визначає правовий статус дитини у будь-яких правовідносинах, є концепція найкращих інтересів дитини, яка передбачає врахування найкращих інтересів дитини при вирішенні будь-яких питань щодо життя дитини.

3.3. Особливості правового статусу батьків та усиновлювачів у європейському сімейному праві

Головну роль у соціалізації дитини відіграють батьки. Правове регулювання сімейно-правового статусу батьків на національному рівні безпосередньо впливає на стан дотримання прав дитини в державі. Сімейні спори щодо реалізації своїх прав та невиконання обов'язків батьки мають

специфічні особливості та складнощі у вирішенні, що зумовлює наявність великої кількості міжнародних та європейських стандартів батьківських правовідносин.

Групами батьківських прав, які систематизувало уніфіковане європейське право є: права щодо виховання дитини; права щодо підтримки особистих відносин з дитиною; права щодо визначення місця проживання дитини; права щодо розпорядження власністю дитини; права щодо здійснення законного представництва дитини [96].

Основними ознаками, які властиві батьківськими правовідносинам в європейському сімейному праві є:

- суворі індивідуалізація учасників;
- незамінність батьків іншими особами; спільне виконання прав і обов'язків по вихованню та утриманню дитини;
- солідарна відповідальність за дії неповнолітніх дітей; здійснення батьківських прав та обов'язків засноване на принципі пріоритету інтересів дитини;
- неповнолітня дитина за загальним правилом обов'язків і відповідальності по відношенню до своїх батьків не несе [79, с. 120].

Визначним європейським стандартом у сфері батьківських прав є Регламент Брюсселю II (ЄС) № 2201/2003 (далі – Регламент Брюссель II), який є Регламентом Європейського Союзу з питань колізійного права в сімейному праві між державами-членами; зокрема, питань, які стосуються розлучення, опіки над дітьми та міжнародного викрадення дітей [97]. Регламент Брюссель II вводить термін «parental responsibility», який з огляду на зміст документу означає усі права та обов'язки щодо особи та майна дитини, якими особи наділені відповідно до положень законодавчого акту, судового рішення або угодою, що має законну силу. Таким чином, документ встановлює правосуб'єктність батьків дитини.

У 2003 році в Страсбурзі Рада Європи підписала новий стандарт сімейного права – Конвенцію про контакт з дітьми [98]. У 2006 році Конвенцію

було ратифіковано Верховною Радою України. Мета документу полягає в забезпеченні контактів між дітьми та їх батьками та іншими особами, що мають сімейні зв'язки з дітьми, відповідно до положень статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У значенні Конвенції про контакт з дітьми 2003 року термін «сімейні зв'язки» вживається у значенні близької спорідненості, яка ґрунтується на законі чи де-факто сімейних стосунках. Ст. 4 Конвенції закріплює право батьків та дітей встановлювати і постійно підтримувати регулярний контакт один з одним.

Раніше згадувана Європейська конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 1975 року встановлює не лише права дитини, а й встановлення материнства щодо кожної народженої поза шлюбом дитини на факті народження дитини (ст. 2). Щодо батьківства, то факт набуття чоловіком прав батька дитини, народженої поза шлюбом, може бути підтверджене (встановлене) шляхом добровільного визнання чи за рішенням суду. Якщо батьки дитини, народженої поза шлюбом, не мають батьківських прав або прав опіки над такою дитиною, кожен з них може одержати право доступу до дитини у визначених випадках (ст. 8) [94].

Право на доступ батьків до дітей розглядається також у практиці ЄСПЛ. Показовою є справа «Анайо проти Німеччини» (*Anayo v. Germany*). Німецькі суди заборонили біологічному батьку дітей-близнюків спілкуватися з ними, оскільки батько ніколи спільно не проживав з дітьми. Суди визначали, що в силу відсутності соціальних та сімейних стосунків батька і дітей, він не відповідає правовому статусу суб'єкта батьківських прав та не може бути третьою особою, яка має право на доступ до дитини. ЄСПЛ встановив, що національними судами не було враховано інтереси дітей та існуючі сімейні зв'язки з біологічним батьком, а отже було порушено право на повагу до приватного та сімейного життя за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. ЄСПЛ також вказав, що за загальним правилом лише біологічної спорідненості між біологічним батьком та дитиною, без будь-яких подальших юридичних чи фактичних елементів, що

вказують на існування близьких особистих стосунків, недостатньо для захисту права на повагу до приватного і сімейного життя. Як правило, для встановлення «права на смію» біологічних батьків необхідним є спільне проживання, однак у даному випадку батько не міг визнати своє батьківство через перешкоджання матері дітей, тому стосунки батька і близнюків є «потенційними» [99].

Стандартами аліментних правовідносин є:

- Конвенція про права дитини 1989 року [71]. Зокрема, за ч. 2 ст. 27 Конвенції батьки несуть основну відповідальність за забезпечення в межах фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини;
- Регламент № 44/2001 Ради ЄС про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах від 22 грудня 2000 року № 44/2001 [100];
- Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 2007 року, яка заміняє міжнародні договори держав у сфері стягнення аліментів [101].

Актуальним питанням у Європі та світі залишається формування єдиної правової бази щодо репродуктивних прав. Ні на національному, ні на міжнародному рівнях немає єдиної думки щодо таких питань як посмертна репродукція (коли один із партнерів є мертвим) або щодо правового режиму кріоконсервованих ембріонів тощо. Цікавою для дослідження є справа ЄСПЛ «Еванс проти Сполученого Королівства» (*Evans v. the United Kingdom*) від 2007 року [102]. Дружина та чоловік уклали угоду щодо штучного запліднення, в результаті чого було створено 6 ембріонів. При цьому дружині було проведено операцію, яка уможливила в подальшому її вагітність природнім шляхом. Після розірвання відносин між партнерами ембріони було знищено, що, на думку заявниці, порушувало її право на повагу до приватного і сімейного життя, заборону дискримінації та право на життя ембріону, встановлені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Однак, ЄСПЛ встановив, що європейська спільнота не має

одноставності в питанні правового статусу ембріона та регулювання штучного запліднення. Тому, оскільки у Великобританії, ембріон не визнаний суб'єктом права, порушення прав заявниці відсутні.

У «Дослідженні прав та правового статусу дітей, які виховуються в різних формах шлюбних та позашлюбних партнерства та співжиття» від 2008 року, експертами сімейного права Великобританії узагальнено певні практики держав щодо використання допоміжних репродуктивних технологій [103]. Наприклад, спільною домовленістю є визнання положень, відповідно до яких донор сперми (чоловік) не вважається законним батьком дитини. Натомість законний чоловік жінки, який погодився на подібне репродуктивне лікування, може бути визнаним законним батьком дитини, народженої за результатами використання допоміжних репродуктивних технологій, незважаючи на відсутність генетичного зв'язку з дитиною.

Міжнародним стандартом у сфері усиновлення є Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 року [104]. Конвенція створює гарантії дотримання принципу найкращих інтересів дитини та її прав під час міждержавного усиновлення. Система міжнародного співробітництва у сфері усиновлення покликана запобігати викраденню, продажу дітей чи торгівлі ними.

У 2008 році Україна ратифікувала Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 року [105], а у 2011 році – Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 року [106]. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 року захищає опіку над дітьми і право батьків на спілкування з узятими під опіку дітьми у випадках їх переміщення за кордон. Вона передбачає безкоштовну, швидку без бюрократичних зволікань допомогу центральних органів влади, визначених державою, у встановленні місцезнаходження та поновлення опіки над дитиною, яка без законних підстав була переміщена за кордон. Тоді як

особливістю Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) 2008 року є встановлення нею можливості усиновлення дитини одностатевими парами, які одружені, перебувають у зареєстрованому партнерстві або проживають у постійних стосунках.

Отже, європейські стандарти регулювання правового статусу батьків та усиновлювачів визначають найкращі практики та спільні домовленості щодо виховання дитини, контакту та доступу до дитини, набуття батьківських та материнських прав, репродуктивних прав, аліментних зобов'язань, усиновлення, опіки та піклування. Більшість питань сімейно-правових відносин вирішуються у державах Європи на національному рівні з огляду на різноманітність етнічних особливостей. Водночас поглибленого міжнародного співробітництва потребують питання щодо міждержавного усиновлення та міжнародного викрадення дітей.

3.4. Шляхи та перспективи імплементації європейських стандартів сімейного права до правової системи України

Термін «інтеграція» у світлі реформування української юстиції означає єднання систем для проведення спільної міжнародної політики задля досягнення певних цілей. М. О. Назаренко визначає євроінтеграційну політику України як комплексну діяльність держави стосовно визначення шляхів інтеграції України до Європейського Союзу та вирішення проблем, що виникають під час реалізації такого курсу. Курс євроінтеграції вимагає систематичності, забезпечення функціонування і розвитку суспільства як єдиного європейського цілого та проведення реформ у соціальній, політичній, економічній, правовій та інших сферах [107, с. 24].

Більш повне визначення, на нашу думку, надає Г. В. Савенко, яка тлумачить євроінтеграційні процеси як діяльність держави стосовно імплементації європейських стандартів та принципів, яких держава повинна дотримуватися задля вступу до Європейського Союзу та налагодження

співробітництва з державами Європи. Успішність євроінтеграції залежить не лише від закріплення європейських стандартів, а й від дотримання принципів та цілей визначених законодавством [108, с. 131].

Курс європейської інтеграції остаточно закріпився в Україні з укладенням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони 27 червня 2014 року [109]. Угодою визнано, що інтеграція України та Європейського союзу буде залежати від процесу імплементації Угоди та досягнень України у забезпеченні поваги до спільних цінностей та прогресу в наближенні з Європою у економічній, політичній та правовій сферах.

Механізмами, які забезпечують ефективну реалізацію євроінтеграційної політики в Україні визнано:

- визнання євроінтеграції невід’ємною складовою зовнішньої та внутрішньої політики держави;
- забезпечення ефективною нормативно-правовою базою, яка регламентує реалізацію євроінтеграції;
- формування організаційно-координаційних структур та інструментів державного управління;
- кваліфіковане кадрове забезпечення;
- зміцнення та формування фінансово-економічних основ здійснення євроінтеграції;
- інформаційно-аналітичне забезпечення євроінтеграції [107, с. 77].

Імплементація у перекладі з англійської означає «здійснення» або «виконання» та являє собою у вузькому розумінні – процес перенесення нормативно-правових актів, включаючи формування порядку та процедур їхнього впровадження, а у широкому – додатково включає тлумачення, практику застосування, забезпечення, дотримання, виконання норм державними органами. У доктрині міжнародного права імплементація –

фактична реалізація міжнародних зобов'язань, спосіб включення міжнародно-правових норм до національної правової системи [110, с. 137].

Серед способів імплементації виділяють:

1) інкорпорацію, яка передбачає відтворення міжнародних норм без змін у національних нормативно-правових актах;

2) трансформацію, яка передбачає переробку міжнародної норми при перенесенні до національної правової системи з врахуванням національних особливостей;

3) відсилка, коли текст міжнародного-правового акту не відображається у національному;

4) рецепція, яка відбувається через ратифікацію або передачу прав та обов'язків, які покладаються міжнародним договором на державу, на компетентні органи цієї держави [111, с. 339].

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 № 1906-IV «чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права» [112].

Регламенти Ради Європи, прийняті Україною, та практика ЄСПЛ з європейського сімейного права утверджують ідею уніфікації сімейного законодавства у межах Європейського Союзу. Модернізація СК України повинна відбуватися із врахування актів Європейського Союзу та правових позицій ЄСПЛ відповідно до умов євроінтеграції зі збереженням національних традицій кодифікації сімейного законодавства [16, С. 405-406].

Велика кількість міжнародних та європейських стандартів у галузі сімейного права, які ми розглядали раніше, уже імплементовано в Україні. Однак, як ми раніше зазначали, ефективність євроінтеграції залежить не лише від декларативного закріплення, а й дотримання та виконання таких стандартів. Тому варто звернути увагу на значення практики ЄСПЛ у сімейному праві України.

Обов'язок та порядок виконання остаточних рішень ЄСПЛ передбачено Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікованою Україною у 1997 році [80].

Норми Конвенції мають пріоритет у випадку розбіжностей із національним законодавством. Суд має завдання забезпечувати дотримання усіма державами зобов'язань, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї. Водночас, практика ЄСПЛ також виступає у якості нормативного мінімуму, слідувати якому є зобов'язанням держав.

Однією із перешкод, які постають перед утвердженням європейських правових цінностей в українському суспільстві, є невиконання рішень ЄСПЛ. Рада Європи опублікувала анти-рейтинг з невиконання рішень Європейського суду і станом на 6 липня 2019 року Україна посідає 7 місце. Україною було виконано майже 64% рішень (994 судові справи), тоді як очікували виконання 543 справи [113].

Однак в останній час можемо спостерігати позитивні зрушення у зазначеній сфері. Наприклад, 3 листопада 2020 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо права фізичної особи на зміну по батькові» № 2450 на виконання рішення ЄСПЛ у справі «Гарнага проти України» від 16 травня 2013 року [114]. Заявниця звернулася до Суду, оскільки вважала, що державні органи втрутилися до її приватного життя, відмовивши у зміні по батькові. Причиною для зміни було бажання відмежуватися від біологічного батька та тісно пов'язати себе зі своїм неповнорідним братом та вітчимом. Таким чином, було порушено особисті немайнові права заявниці та оголошено заяву прийнятною. З 1 січня 2021 року СК України та ЦК України буде доповнено нормами щодо можливості зміни особою по батькові – з 16 років на власний розсуд, а з 14 років – за згодою батьків. На нашу думку, це важливий крок у вдосконаленні правового регулювання сімейно-правового статусу дитини, повнолітньої в тому числі.

Ще одним позитивним аспектом, який ми згадували раніше, це визнання національними судами принципу недискримінації батька та рівності

правового статусу батьків у вихованні дітей. Виходячи з цього, у перспективі національні суди усіх інстанцій поступово почнуть виходити з принципу найкращих інтересів дитини, а не інтересів матері при, наприклад, визначенні місця проживання дитини.

Актуальною проблемою залишається ратифікація Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 року (Гаазька конвенція про захист прав дітей). Дискусії з приводу ратифікації цієї Конвенції точаться навколо положень щодо діяльності акредитованих агентств [104].

Ст. 216 СК України заборонено будь-яку посередницьку та комерційну діяльність щодо усиновлення дітей іноземними громадянами. Тоді як ч. 2 ст. 32 Конвенції передбачено можливість встановлення або виплачування витрат та видатків, включаючи розумні професійні гонорари, особами, що беруть участь в процесі усиновлення. Крім цього, Конвенція передбачає зрівняння в правах кандидатів на усиновлення, що суперечить принципу пріоритету національного усиновлення в Україні. Незважаючи на це, Гаазька конвенція про захист прав дітей мінімізує ризики комерційних усиновлень, тому ратифікація цього міжнародного документу у 2019 році визнана одним із пріоритетів Міністерства соціальної політики України [115].

На нашу думку, ратифікація Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення сприятиме розвитку міждержавного усиновлення, що повністю відповідатиме принципу найкращих інтересів дитини та забезпеченню прав дитини на виховання у сім'ї, піклування про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, навчання тощо.

Європейська інтеграція вимагає вдосконалення правового статусу подружжя також. Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя 1978 року у ст. 27 визначає, що особисті і майнові правовідносини подружжя визначаються за законодавством Договірної сторони, на території якої подружжя має спільне місце проживання. Таким

чином, встановлення правового режиму майна на національному рівні подружжя належить до компетенції держави. Оскільки прямих рекомендацій не визначено, варто звернутися до зарубіжного досвіду.

Грунтуючись на швейцарському та бельгійському підході регулювання майнових прав подружжя, О. С. Простибоженко визначив ефективні напрями вдосконалення українського законодавства в умовах євроінтеграції: 1) встановлення недопустимості залишення неподільної речі у спільній частковій власності подружжя у випадку виникнення судового спору між ними; 2) закріплення нового способу поділу – публічних торгів або відкритого аукціону за рішенням суду; 3) визначення долі зобов'язань подружжя шляхом їх врахування при поділі спільного майна, тобто поділ чистого активу подружжя [116, с. 14].

На думку О. В. Мельниченко Україна повинна перейняти європейський досвід встановлення правового режиму здобутих досягнень. Режим здобутих досягнень полягає у тому, що матеріальні цінності не можуть існувати окремо від сімейних відносин. А отже, при поділі подружжям майна, обов'язково повинні враховуватися прямий та непрямий внесок при встановленні матеріальної істини (рівних часток майна подружжя). У такому випадку непрямим внеском є, наприклад, надання моральної підтримки [117, с. 15].

Погодитися повністю з цією думкою важко, оскільки ускладненим вбачається порядок встановлення та доказування обсягну непрямих внесків одного з подружжя.

О. В. Мельниченко розглядає можливість імплементації до української правової системи правового режиму майна подружжя за зразком Німеччини: Спільність придбаної вартості означає, що в разі розлучення майно подружжя буде розділено з подальшим вирівнюванням між ними різниці у вартості придбаного майна. Шлюб не дає подружжю автоматичного права спільної власності на майно, придбане кожним з подружжя окремо. Майно, придбане кожним з подружжя до або під час шлюбу, залишається за ним у вигляді його особистої власності. Крім того, кожен з подружжя, як правило, несе

відповідальність тільки за свої борги і виставляє в якості гарантії тільки своє майно. Винятком тут є лише справи щодо забезпечення необхідного життєвого рівня сім'ї в рамках права подружжя на рівну участь у справах, пов'язаних із забезпеченням сім'ї.

Щодо особистих немайнових прав, то, як справедливо відзначає О. Ф. Яцина, функціонування нових практик цивільного партнерства, мономатеринських сімей розірвало традиційні практики «сексуальність-репродуктивність» та «шлюб-батьківство». Відбувається процес розмивання та руйнування нормативних імперативів інституту сім'ї. Шлюбно-сімейне партнерство та батьківство трансформуються та уможлиблюють встановлення особливих правил відносин подружжя, партнерів та батьків [50, с. 24].

Тенденції толерантності у світі мають своє відображення у практиці ЄСПЛ, який закликає держави переглянути своє законодавство щодо укладення шлюбу одностатевими партнерами. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) 2008 року [106] дозволяє усиновлення дітей одностатевими партнерами, однак ця норма має рекомендаційний характер, тому таке рішення приймається на розсуд держави.

Наприклад, А. І. Войтовська стверджує, що повага до представників меншин є умовою євроінтеграції, а ставлення до одностатевих пар є лакмусовим папірцем розуміння прав людини. Однак проведене авторкою опитування свідчить про вкрай негативне ставлення молоді до узаконення таких стосунків [118, с. 45].

І. А. Бірюков, навпаки, стверджує, що одностатеве партнерство руйнує шлюб як духовну та правову категорію [38, с. 146].

Нещодавно в Україні було укладено перший договір про цивільне партнерство між двома жінками, що спричинило невдоволення серед населення [119].

Слід відзначити, що доки держава не визнала інститут цивільного партнерства, такий договір за своєю суттю є договором про розподіл прав та обов'язків. Внаслідок укладення такого договору сторони не набувають

статусу членів сім'ї та родинних зв'язків. Тобто такий договір можуть укласти будь-які особи щодо врегулювання відносин майнового характеру. Вочевидь, узаконення одностатевих шлюбів є питанням не лише юридичного, а і етичного характеру. Зважаючи на національні особливості українців, великий вплив на світогляд громадян фактору релігійності, наявність великої кількості громадських організацій, які агітують до традиційних сімейних цінностей, українське суспільство не готове до такої модернізації шлюбно-сімейних відносин. У будь-якому випадку це питання, за досвідом зарубіжних країн, повинне вирішуватися у формі безпосередньої демократії – референдуму.

Важливою перспективою імплементації європейських стандартів до сімейного права України є запровадження альтернативних способів вирішення спорів, зокрема, медіації. Перешкодами широкого застосування медіації в Україні на сьогодні є відсутність правового регулювання, відсутність встановлених державою гарантії конфіденційності для учасників процедури та відсутність кваліфікованих медіаторів [56].

Позасудове врегулювання конфліктів здатне розвантажити судову систему, допомогти сторонам самостійно прийти до взаємовигідного рішення та зберегти нормальні особисті стосунки. Перевагою медіації є не лише її конфіденційність, а й те, що вирішення спору може супроводжуватися роботою з емоціями, оскільки сімейні спори характеризуються емоційною виразністю.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження, виконаного на основі аналізу чинного законодавства України, практики його застосування та міжнародно-правових актів можна сформулювати наступні висновки.

1. Суб'єкт права – особа, яка визнана законом такою, що може бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. На сучасному етапі розвитку суспільних відносин головною системою цінностей визнано людиноцентризм, відповідно до якого людина визначається найвищою цінністю, а дослідження правових інститутів відбувається з точки зору гуманістичного підходу. Невід'ємною характеристикою суб'єкта права є правосуб'єктність, яка традиційно включає правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

2. Суб'єктом сімейного права слід визначати фізичну особу, яка визнана нормами права такою, що може бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у галузі сімейного права. Систему суб'єктів сімейного права складають подружжя; батьки та діти; усиновлювач та усиновлений; опікун, піклувальник та дитина, над якою встановлено опіку, піклування; прийомні батьки та прийомні діти; патронатний вихователь та дитина, влаштована у сім'ю патронатного вихователя; батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу та вихованці дитячого будинку сімейного типу; інші члени сім'ї та родичі. Органи опіки і піклування є суб'єктами владних повноважень, тому відносини, що складаються між ними та суб'єктами сімейного права мають адміністративно-правовий, а не сімейно-правовий характер.

3. Правовий статус суб'єкта сімейного права – це правовий інститут, який відображає взаємозв'язок особи з державою та іншими суб'єктами сімейного права і полягає у юридичному закріпленні її прав, свобод та обов'язків у сфері сімейних правовідносин; динамічна система взаємопов'язаних елементів. Структура правового статусу суб'єкта сімейного

права включає в себе правосуб'єктність, суб'єктивні права, свободи та законні інтереси, юридичні обов'язки, юридичну відповідальність.

4. Поняття категорії «шлюб» прямо передбачено у Сімейному кодексі України. Доповнення існуючого офіційного визначення категоріями «взаємна любов», «духовність», «вірність» є недоцільним, оскільки дані поняття – абстрактні та не мають юридичного значення. За сімейним законодавством України шлюб є добровільним, виникає внаслідок державної реєстрації, можливий за умови досягнення шлюбного віку, укладається виключно між жінкою та чоловіком, є підставою виникнення правового статусу подружжя.

Подружжя користується рівними майновими та особистими немайними правами. Майновими правами є права особистої приватної власності, спільної сумісної власності та право на утримання. Особистими немайними правами встановлено право на батьківство та материнство, право на виховання дитини, право чоловіка та дружини на повагу до своєї індивідуальності (звичок та вподобань), право дружини та чоловіка на фізичний і духовний розвиток, право на зміну прізвища тощо. Право дружини на материнство включає в себе право на штучне переривання вагітності, що повною мірою забезпечується українським законодавством.

З врахуванням високого рівня сприйняття українським суспільством спільного проживання без реєстрації шлюбу, на нашу думку, ч. 1 ст. 74 Сімейного кодексу України слід викласти у такій редакції: «Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають спільний бюджет, проводять спільні витрати, купують майно в інтересах сім'ї, мають відносини притаманні подружжю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними» з метою встановлення повного розуміння умов набуття права спільної сумісної власності за відсутності державної реєстрації шлюбу.

Враховуючи розвиток допоміжних репродуктивних технологій та попит на них, варто визначити засади правового регулювання договору подружжя про використання заморожених біологічних матеріалів у випадку розірвання шлюбу або смерті одного із подружжя.

4. Правовий статус батьків, тобто визначені законом сімейні права, обов'язки та юридична відповідальність, суб'єкти набувають з моменту державної реєстрації походження дитини від таких осіб. Майновими правами батьків визначено право спільної сумісної власності батьків та дітей, право управління майном дитини, право використання доходу від майна дитини та інші. Особистими немайновими є право на визначення імені дитини, право на безперешкодне спілкування з дітьми, право на захист своєї дитини тощо. Обов'язками є обов'язок забрати дитину з пологового будинку, обов'язок зареєструвати народження дитини у визначеному законом порядку, обов'язок утримувати дитину до її повноліття та інші. За невиконання своїх обов'язків батьки несуть сімейно-правову, цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Позитивними зрушеннями у сфері забезпечення прав та обов'язків батьків є визнання національними судами принципу недискримінації одного із батьків, рівність їхнього правового статусу у вихованні дитини та новий механізм забезпечення обов'язку щодо утримання дитини. Натомість проблемними питаннями щодо врегулювання батьківських відносин слід визначити відсутність чіткого визначення правового статусу батьків та дітей у одному нормативно-правовому акті.

Усиновлювач набуває правового статусу біологічних батьків з моменту здійснення усиновлення. Він має право бути записаним батьком або матір'ю дитини, змінити відомості про місце та дату народження дитини тощо. Щодо правового статусу усиновлювачів, то в Україні діє принцип пріоритет національного усиновлення, що значно обмежує права кандидатів в усиновлювачі із числа іноземців. На нашу думку, цей принцип не сприяє найкращому інтересу дитини, оскільки усиновлення лише формується як

соціальний інститут в українському суспільстві, тому багато дітей позбавлені права на виховання у сім'ї. Тоді як за кордоном це стало традиційною практикою.

Сімейно-правовий статус дитини містить лише два визначених обов'язки, тому вважаємо, що обов'язок дитини слід розуміти як дотримання нею загально визнаних морально-етичних засад суспільства залежно від її віку та рівня розвитку. Натомість правами як найбільш значущим елементом правового статусу дитини є право на виховання та розвиток, право на висловлення власної думки, у питаннях щодо її життя, право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків, право дитини на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають окремо або у різних державах, право на утримання, право на майно, право на житло та інші.

Батьки дитини, законні представники дитини, органи влади, суди та інші особи під час вчинення дій або прийняття рішень щодо життя дитини повинні керуватися принципом найкращих інтересів дитини. Міжнародно-правовий принцип найкращих інтересів полягає у врахуванні вищезгаданими особами таких інтересів дитини, які спрямовані на забезпечення її нормального фізичного, духовного, морального, інтелектуального, культурного та соціального розвитку, добробуту та безпеки. З метою впорядкування юридичної термінології вважаємо доцільним замінити у Сімейному кодексу України терміни «найвищі інтереси» та «максимальне врахування інтересів» на термін «найкращі інтереси дитини», який використовується у Законі України «Про охорону дитинства». Також необхідно встановити мінімальний вік дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, з якого вона може давати згоду на усиновлення та інші форми влаштування, оскільки існує ризик зловживань з боку органів опіки та піклувань, а судова практика щодо віку врахування власної думки дитини є неоднозначною.

6. Елементами правового статусу інших членів сім'ї сімейних правовідносин є переважно особисті немайнові права та майнові права і

обов'язки матеріального характеру щодо утримання. Баба та дід мають право на виховання, захист внуків, піклування та утримання, брати та сестри – на спілкування, мачуха та відчим – на виховання пасинка або падчерки. Обов'язком інших членів сім'ї та родичів є утримання інших осіб у передбачених законом випадках.

Здійснений аналіз, дозволяє визначити поняття «члени сім'ї» як фізичних осіб, які пов'язані з певною сім'єю шлюбом, родинністю, усиновленням та певними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спільними життям, інтересами та поряд з іншими можуть бути суб'єктами сімейних правовідносин. Вичерпного переліку членів сім'ї та родичів сімейне законодавство не надає, тоді як критеріями визнання особи членом сім'ї є спільне проживання, побут та взаємні права і обов'язки. Категорія «родичі» передбачає наявність між особами зв'язку за певним ступенем споріднення, зокрема, за походженням.

7. Міжнародні та європейські стандарти – це загальновизнані ефективні інструменти врегулювання суспільних відносин, які знаходять своє оформлення у вигляді правових норм і встановлюють основоположні права та свободи, зобов'язання держави щодо неухильного їх дотримання та визначають можливі межі обмеження таких прав та свобод.

Узагальнюючи проаналізовані міжнародно-правові документи, можемо визначити основні стандарти правового статусу подружжя: чоловік та жінка, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності чи релігії; чоловік і жінка користуються рівними правами щодо вступу у шлюб, під час перебування у шлюбі та під час його розірвання; укладення шлюбу – добровільне; держави на національному рівні встановлюють вікові обмеження права на шлюб; усі шлюби підлягають реєстрації органом влади у офіційному реєстрі; заборона будь-яких форм насильства тощо. Встановлення шлюбного віку, заборони щодо вступу до шлюбу на певний строк за певних обставин та інші заходи встановлюються державою за принципом забезпечення балансу інтересів, відповідно до якого

будь-яке обмеження прав та свобод людини повинно бути розумним та відповідати меті встановлення такого обмеження

Дискусійним питанням є визнання державами нового європейського стандарту – рівності одностатевого та різностатевого подружжя, однак практика Європейського суду з прав людини свідчить про позитивне ставлення європейської спільноти до узаконення одностатевих шлюбів та цивільного партнерства.

8. Головним стандартом прав дитини визнано Конвенцію про права дитини 1989 року, яка визначає, що дитиною є кожна людина до досягнення 18 років. Дитина вперше стала суб'єктом, а не об'єктом права. Європейськими стандартами прав дитини є: рівність всіх дітей без дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних уподобань, національного та соціального походження, майнового стану; право на любов та розуміння для її гармонійного розвитку; рівність у правах дітей народжених у шлюбі та поза шлюбом; право на збереження індивідуальності; право на підтримку безпосередніх контактів з батьками, які проживають окремо. Значення принципу найкращих інтересів полягає у забезпечення повної та ефективної реалізації всіх проголошених прав дитини та її всебічного розвитку.

9. Європейськими стандартами прав батьків є права щодо виховання дитини, щодо підтримки контакту з дитиною, щодо здійснення законного представництва тощо. Натомість батьківську відповідальність або батьківські обов'язки у європейському приватному праві позначають терміном «parental responsibility» як концепцію правового статусу батьків. Аналіз практики Європейського суду з прав людини, дає змогу виокремити такі стандарти як:

1) біологічної спорідненості між батьком та дитиною без юридичних або фактичних елементів, які підтверджують близькі відносини, недостатньо для відстоювання права спілкуватися з дітьми та захисту права на повагу до сімейного життя;

2) уніфіковане європейське сімейне право не містить єдиної думки щодо допоміжних репродуктивних технологій, тому основне завдання у правовому регулюванні покладається на державу та національне законодавство.

10. Європейська інтеграція, на нашу думку, позначає єднання політичної, економічної та правової систем із національною системою з метою подальшого міжнародного співробітництва та для досягнення поставлених цілей, яка відбувається шляхом імплементації державою міжнародних та європейських стандартів, їх дотримання та виконання.

Можемо зробити висновок, що правовий статус суб'єктів сімейного права в Україні в цілому декларативно відповідає найкращим практикам Європейського Союзу. Однак значні недоліки існують в системі виконання міжнародних зобов'язань. З метою вдосконалення правового статусу суб'єктів сімейного права в умовах євроінтеграції України, окрім вищезгаданих пропозицій, на нашу думку, варто:

1) створити новий державний орган, до компетенції якого входили б повноваження щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини, з огляду на критично низький показник такого виконання з метою реального забезпечення прав, свобод та інтересів суб'єктів сімейного права;

2) вжити усіх заходів для ратифікації Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 року, а саме: урівняти права усиновлювачів-іноземців та українських сімей, які бажають всиновити дитину; створити систему акредитованих агентств, які матимуть ліцензію на здійснення діяльності у сфері міждержавного усиновлення. Гаазька конвенція про захист дітей та співпрацю з питань міжнародного усиновлення сприяє прозорості процедури усиновлення, передбачає моніторинг усиновлених дітей та мінімізує корупційні ризики, які існують в Україні сьогодні;

3) вирішувати питання легалізації одностатевих шлюбів, цивільного партнерства та усіх питань щодо усиновлення дітей одностатевими парами

лише на рівні всеукраїнського референдуму, враховуючи зарубіжний досвід вирішення такого соціально-значимого питання;

4) впровадження альтернативних способів вирішення спорів, зокрема, медіації у сімейних спорах (створення правового регулювання медіації та встановлення гарантій високої якості послуг з медіації) з метою реального захисту суб'єктами сімейного права своїх прав та інтересів;

5) створити нові державні програми щодо протидії викрадення та торгівлі дітьми, протидії домашнього насилля у сім'ях тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Осипян Б. А. Определение понятия права. Современное право. 2007. № 2. С. 34-42
2. Нерсесянц В. С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости. Социологические исследования. 2001. № 10. С. 2-15.
3. Мальцев Г. В. Понимание права: подходы и проблемы. Право и образование. 2002. № 3. С. 77-87.
4. Самбор М. Право як поняття та підходи до його розуміння. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2011. № 87. С. 59-63.
5. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2005. 52 с.
6. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 3. С. 29-38.
7. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». Право і суспільство. 2016. № 1. С. 89-93.
8. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
9. Пасічник А. Щодо поняття правоздатності суб'єкта права. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 11. С. 28-31.
10. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Москва : Юридическая литература, 1982. Т. 2. 360 с.
11. Паращевіна О. А. Деякі проблеми класифікації колективних суб'єктів права. Актуальні проблеми держави і права. 2011. № 62. С. 651-658.
12. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2011. 524 с.

13. Vo v. France. HUDOC: European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> (дата звернення: 30.10.2020).

14. Кобзева Т. А., Шапіро В. С. Сімейне право України: навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2015. 90 с.

15. Чернега В. М. Принципи сімейного права України як об'єкти наукової класифікації. Вісник Академії адвокатури України. 2013. №. 2. С. 45-50.

16. Менджул М. В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2020. 544 с.

17. Харитонов Є.О. Концепт приватного права в умовах інтеграції: навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2017. 260 с.

18. Косенко Е. В. Субъекты семейного права: монография. Москва; Берлин: ДиректМедиа, 2016. 134 с.

19. Санжарук Т. О. Поняття суб'єкт права та суб'єкт правовідносин: питання розмежування. Актуальні проблеми держави і права. 2003. №. 21. С. 91-95.

20. Сопілко І. М. Теоретико-правові підходи до розуміння суб'єктів права окремими галузевими науками. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2008. №. 4. С. 66-70.

21. Сімейний кодекс України: Закон від 10 січня 2002 року № **2947-III**. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.

22. Серебрякова А. А. Органы опеки и попечительства как субъекты семейного права. Законы России: опыт, анализ, практика. 2013. №. 4. С. 37-41.

23. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 10.11.2020).

24. Харитонova О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2004. 36 с.

25. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2008. 17 с.
26. Белькова Е. Г. Статус суб'єкта права. Известия Байкальского государственного университета. 2007. № 1. С. 44-47.
27. Окунів І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
28. Ортинська Н. В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. Право і безпека. 2016. № 3. С. 28-32.
29. Литвин І. І. Сутність поняття правового статусу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. № 38 (1). С. 18-21.
30. Кузнецова М. Ю. Інформаційно-правовий статус: поняття, ознаки, структура. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Т. 1. № 2. С. 165-168.
31. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
32. Цивільний кодекс України: Закон від 16 січня 2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
33. Дутко А. О., Майкут Х. В, Парасюк В. М., Євхутич І. М. Сімейне право України: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
34. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 95-98.
35. Верейці О. Окремі питання сімейної правосуб'єктності неповнолітніх. Мала енциклопедія нотаріуса. 2015. № 3. С. 153-157.
36. Єфремова І. Заходи сімейно-правової відповідальності як способи захисту сімейних прав та інтересів. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5. С. 21-24.
37. Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

38. Бірюков І. А. До законодавчого визначення поняття шлюбу. Часопис Київського університету права. 2017. №. 1. С. 136-140.
39. Резникова В. І. Правова природа шлюбу. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2011. №. 2. С. 87-93.
40. Байрачна М. І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України: дис. ... доктора філософ.: 081. Харків, 2020. 193 с.
41. Євко В. Ю. Права на результати інтелектуальної, творчої діяльності в контексті власності подружжя. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 5. С. 113-117.
42. Дутко А. О. Сучасний стан правового регулювання особистих немайнових прав та обов'язків подружжя. Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки. 2019. №. 21. С. 190-196.
43. Сльозогінний газ і побиття мітингувальників: у Варшаві тривають протести через заборону абортів 2020. URL: https://news.24tv.ua/protesti-proti-zaboroni-abortiv-polshhi-18112020-novini-svitu_n1463515 (дата звернення: 19.11.2020).
44. Boso v. Italy. Global Health & Human Rights Database. URL: <https://www.globalhealthrights.org/health-topics/health-care-and-health-services/boso-v-italy-2/> (дата звернення: 10.11.2020).
45. Татенко В.О. Проблема індивідуальності в сучасній психології. Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: матеріали методологічного семінару АПН України (19 березня 2008 р.) Київ, 2008. С. 402-410.
46. Данильченко О. В. Особисті немайнові права подружжя, їх закріплення та особливості. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 550-552.
47. Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: <http://ukrcensus.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2020).

48. Молодь України-2015. ООН в Україні. URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20-%202015.pdf> (дата звернення: 10.11.2020)

49. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83666134> (дата звернення: 10.11.2020).

50. Яцина О. Ф. Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2019. 35 с.

51. Савченко Ю. Ю. Роль батьків у розвитку обдарованої дитини. Освіта та розвиток обдарованої особистості, 2013. №. 3. С. 32-34.

52. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 5 вересня 2018 року у справі № 752/22028/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76503075> (дата звернення: 10.11.2020).

53. Красицька, Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 49 с.

54. Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» URL: <http://sirotstvy.net/upload/iblock/a18/a18096df326d879ca736026a79b10d7f.doc> (дата звернення: 10.11.2020).

55. Статистична інформація про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2019 році. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/applicant/statistics/> (дата звернення: 10.11.2020)

56. Власюк К. Медіація в сімейних спорах. Юридична Газета. 2019. № 38-39. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/miris-miris-i-bilshe-ne-svaris.html> (дата звернення: 10.11.2020).

57. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2234-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 6-7. Ст. 40.

58. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07 грудня 1984 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

59. Про виконавче провадження: Закон України від 02 червня 2016 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. Ст. 542.

60. Єдиний реєстр боржників утискає інтереси неплатників аліментів. Північно-східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. 2020. URL: <https://www.sumyjust.gov.ua/novini/yedynyj-reyestr-borzhnykiv-utyskaye-interesy-neplatnykiv-alimentiv/> (дата звернення: 10.11.2020).

61. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 331/5427/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82034515> (дата звернення: 10.11.2020)

62. Служби у справах дітей в ОТГ. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/sluzhbi-u-spravah-ditey-v-otg.html> (дата звернення: 10.11.2020).

63. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 23 вересня 2008 року № 573-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009, № 7, ст. 70.

64. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 30, ст. 142.

65. Деякі питання провадження діяльності з усиовлення дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 475. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

66. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

67. Алексєєва О. В. Особисті немайнові права дітей у контексті українського законодавства. Збірник тез круглого столу, присвяченого 71-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2019 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2020. С. 94-96.

68. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 754/9026/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90021471> (дата звернення: 10.11.2020).

69. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 грудня 2020 року у справі № 753/15487/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86468247> (дата звернення: 10.11.2020).

70. Алексєєва О. Місце та роль принципу child best interests у сфері реалізації батьківських прав та обов'язків. Збірник наукових праць ЛОГОС. 2020. С. 48-49.

71. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205.

72. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 лютого 2019 року у справі № 377/128/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79846507> (дата звернення: 10.11.2020).

73. Сердечна І. Л. Поняття та ознаки правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами. Часопис цивілістики. 2015. №. 19. С. 37-40.

74. Розгон О. В. Поняття «родич», «член сім'ї» та суміжні з ними категорії. Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Право». 2014. №. 17. С. 114-117.

75. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та

членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 3 червня 1999 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99> (дата звернення: 10.11.2020).

76. Про застосування судами окремих норм СК при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 року № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

77. Єфіменко Л. Правове регулювання відносин за участю інших, крім батьків та дітей, членів сім'ї та їх родичів. Юридична Україна. 2015. №. 4-5. С. 46-54.

78. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 19 вересня 2018 року у справі № 756/7995/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76715517> (дата звернення: 10.11.2020).

79. Ерохіна Е. В. Европейское семейное право: учебник. Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2016. 240 с.

80. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 14 листопада 1950 року: офіц. пер. Голос України. 2001. № 3.

81. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. Голос України. 2008. № 236.

82. Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 10 грудня 1962 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242#Text (дата звернення: 15.11.2020).

83. Конвенція про визнання розлучень та рішень щодо окремого проживання подружжя від 1 червня 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_925#Text (дата звернення: 15.11.2020).

84. Конвенція Міжнародної комісії з цивільного стану про визнання рішень щодо шлюбного зв'язку від 8 вересня 1967 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_886#Text (дата звернення: 15.11.2020).

85. Вербіцька М. В., Росоляк О. Б. Умови дійсності шлюбу за законодавством України та ФРН: порівняльно-правовий аспект. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 1. С. 61-64.

86. Ерохіна Е. В. Семейно-правовые ценности в российском и европейском семейном праве: монография. Оренбург: ООО «ТИПОГРАФИЯ «АГЕНСТВО ПРЕССА», 2018. 116 с.

87. Vallianatos and others v. Greece. HUDOC: European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128294> (дата звернення: 15.11.2020).

88. Oliari and Others v. Italy. HUDOC: European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-176116> (дата звернення: 15.11.2020).

89. Рекомендація № R(85)4 Комітету Міністрів Ради Європи «Про насильство в сім'ї» від 26 березня 1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264#Text (дата звернення: 15.11.2020).

90. Декларація прав дитини ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 15.11.2020).

91. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом від 15 жовтня 1975 року. Офіційний вісник України. 2009. № 6. Ст. 166.

92. Loi n 2001-1135 du 3 décembre 2001 relative aux droits du conjoint survivant et des enfants adultérins et modernisant diverses dispositions de droit successoral. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000582185/2020-11-24/> (дата звернення: 15.11.2020).

93. Odièvre v. France. HUDOC: European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-60935> (дата звернення: 15.11.2020).

94. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. Офіційний вісник України. 2007. № 91. Ст. 3355.

95. UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1). 29 May 2013. URL: <https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html> (дата звернення: 15.11.2020).

96. Boele-Woelki Katharina, The principles of European family law Regarding Parental Responsibilities. Intersentia, Antwerp. 2007. № 16. URL: <https://www.researchgate.net/publication/228236526> (дата звернення: 15.11.2020).

97. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R2201> (дата звернення: 15.11.2020).

98. Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року. Офіційний вісник України. 2007. № 91. Ст. 2723.

99. Anayo v. Germany. HUDOC: European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-102443%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-102443%22]}) (дата звернення: 15.11.2020).

100. Регламент № 44/2001 Ради ЄС про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах від 22 грудня 2000 року № 44/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a84#Text (дата звернення: 15.11.2020).

101. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 11 січня 2007 року. Офіційний вісник України. 2013. № 12. Ст. 453.

102. Evans v. United Kingdom. HUDOC: European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-80046> дата звернення: 15.11.2020).

103. A Study Into The Rights And Legal Status Of Children Being Brought Up In Various Forms Of Marital Or Non-Marital Partnerships And Cohabitation. Secretariat of the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs. 2008. URL: <https://rm.coe.int/16807004bf> (дата звернення: 15.11.2020).

104. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 15.11.2020).

105. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 року. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 17. Ст. 177.

106. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 28 листопада 2008 року. Офіційний вісник України. 2011. № 18. Ст. 726.

107. Назаренко М. О. Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Одеса, 2014. 238 с.

108. Савенко Г. В. Щодо питання визначення поняття та змісту євроінтеграційних процесів. Міжнародний науковий журнал. 2016. № 9. С. 130-132.

109. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

110. Куц М.О. Про особливості тлумачення терміна «імплементация». Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С.133-137.

111. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 338-343.

112. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 540.

113. Implementing judgments from the European Court of Human Rights. Council of Europe. 2019. URL: <https://infogram.com/implementing-echr-judgments-proportion-of-cases-closed-by-coe-member-state-1h7j4dgdzlr4nr> (дата звернення 15.11.2020)

114. Гарнага проти України: Рішення Європейського суду з прав людини в справі від 16 травня 2013. Заява № 20390/07. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_960#Text (дата звернення: 15.11.2020).

115. Ратифікація Гаазької конвенції про захист прав дітей – один із пріоритетних напрямків діяльності Мінсоцполітики. Міністерство соціальної політики України. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ratifikaciya-gaazkoyi-konvenciyi-pro-zahist-prav-ditej-odin-iz-prioritetiv-ministerstva-socialnoyi-politiki-sergij-nizhinskij> (дата звернення: 15.11.2020).

116. Простибоженко О. С. Гармонізація законодавства України із законодавством держав-членів Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна подружжя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 21 с.

117. Мельниченко О. В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 21 с.

118. Войтовська А. І. ЛГБТ-спільнота в Україні: реалії. *SOCIOPROSTIR*. 2018. №. 7. С. 45-49.

119. Афян А. Прецедент у правовому полі: в Україні зареєстрували перший одностатевий союз. Ліга: Закон. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/199557_pretsedent-v-pravovomu-pol-v-ukran-zarestruvali-pershiy-odnostateviy-soyuz (дата звернення: 15.11.2020)